

Politické strany moderní Evropy

Maxmilián Strmiska, Vít Hloušek,
Lubomír Kopeček, Roman Chytilík

Analýza stranicko-politických systémů

Politické strany moderní Evropy

**Maxmillán Strmiska, Vít Hloušek,
Lubomír Kopeček, Roman Chytilek**

Analýza stranicko-politických systémů

Politické strany moderní Evropy / Maxmilián Strmiska ... [et al.]. – Vyd. 1. –
Praha : Portál, 2005. – 728 s.
ISBN 80-7367-038-0

329.1/.6 * 329:321 * 342.8 * (4)

- politické strany – Evropa
- stranické systémy – Evropa
- volební systémy – Evropa
- monografie

329 – Politické strany a hnutí

*Tato kniha vznikla díky podpoře Výzkumného záměru Ministerstva školství, mládeže
a tělovýchovy ČR „Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských
demokraciích“ (MSM0021622407).*

Lektoroval PhDr. Tomáš Lebeda, Ph. D.

© Maxmilián Strmiska, Vít Hloušek, Lubomír Kopeček, Roman Chytilík, 2005
Portál, s. r. o., Praha 2005

ISBN 80-7367-038-0

Obsah

Předmluva	7
Politické strany a stranické systémy ve srovnávací a teoretické perspektivě . .	9
Úvod	9
Pojem politické strany	10
Konfliktní linie v Evropě	19
Stranické rodiny v evropské komparativní perspektivě	30
Stranické systémy	40
Póly a polarita ve stranicko-politických systémech	51
Shrnutí	52
Velká Británie, Irsko, Malta: vliv westminsterské tradice	55
Spojené království Velké Británie a Severního Irska	57
Irsko	75
Malta	89
Francie a Monako	97
Francie	99
Monako	117
Benelux	121
Belgie	124
Nizozemsko	139
Lucembursko	166
Skandinávie	175
Švédsko	182
Dánsko	204
Norsko	224

Finsko	238
Island	262
Německy hovořící země	283
Německo	286
Rakousko	308
Švýcarsko	325
Lichtenštejnsko	344
Jihoevropské země	351
Španělsko	353
Portugalsko	367
Andorra	376
Itálie	381
San Marino	400
Řecko	405
Kypr	419
Střední Evropa	431
Česko	438
Slovensko	453
Maďarsko	480
Polsko	496
Slovinsko	529
Pobaltské státy	551
Litva	553
Lotyšsko	572
Estonsko	588
Podněty a výsledky. Volební a stranické systémy v evropských zemích	603
Disciplína v šedé zóně?	603
Základní pojmy: volební systémy, typologie volebních systémů	605
Volební systémy a stranické systémy: zkoumání účinků	609
Stranické a volební systémy evropských zemí	617
Dynamické koncepty vztahu volebních a stranických systémů	646
Schémata zachycující vývoj a konfigurace politických stran v evropských zemích	652
Literatura	693
Rejstřík jmenný	721
Rejstřík věcný	723

Předmluva

Politické strany a stranické systémy patří k nejfrekventovanějším tématům současné politologie a představují důležitou součást moderní politiky. Předkládaná kniha je prozatím nejkomplexnějším českým přehledem vývoje stranických systémů v Evropě, či přesněji ve 32 evropských demokraciích, tj. ve všech 25 členských zemích Evropské unie, doplněných o sedm dalších reprezentantů západní Evropy, jmenovitě o Norsko, Švýcarsko, Island, Andorru, Monako, Lichtenštejnsko a San Marino a z hlediska teritoriálně-politické identity sporný případ severního Kypru. Kniha je určena širší odborné veřejnosti a zvláště vysokoškolským studentkám a studentům politologie, evropských studií a dalších oborů společenských věd. Obsahuje řadu praktických informací i současné politologické teorie, které jsou využity pro přiblížení stranické politiky evropských států. Tím může posloužit rovněž jako přehledný zdroj informací pro novináře, politiky, pracovníky veřejné správy i zainteresované laiky.

Zmíněné zaměření a určení této knihy se odráží v celkovém pojetí a ve způsobu zpracování daného tématu. V této souvislosti považujeme za vhodné a potřebné zdůraznit dva momenty. Předně jsme usilovali o stručný a co nejucelenější výklad vývoje stranických systémů a stranicko-politických fenoménů, které byly zakomponovány do institucionálně-politického a historického kontextu. Kapitoly věnované politickým stranám a stranickým systémům jednotlivých zemí pochopitelně vykazují menší odlišnosti, pokud jde o podobu a charakter výkladu a samozřejmě i jejich délku. Jedná se o důsledek heterogenosti popisovaných a analyzovaných stranických systémů, což typicky ovlivnilo časté střídání politických režimů v daných státech nebo rozdílná míra jejich teritoriálně-politické kontinuity. Usilovali jsme však o to, aby základní směr a členění výkladu byly ve všech případech zachovány. Druhý moment, na který chceme upozornit, představuje rozsah této knihy, resp. z něj vyplývající

omezení. V daném prostoru bylo možné podat a rozvinout pouze určité množství informací a interpretací. Již z tohoto důvodu nemohou jednotlivé kapitoly této knihy plně nahradit podrobný popis a rozbory vývoje politických stran a stranických systémů v jednotlivých evropských zemích. To by totiž vyžadovalo zpracování v podobě samostatných monografií. Na takové monografické zpracování ovšem dosud řada evropských zemí – přinejmenším v českém prostředí – stále čeká. Vedlejším cílem této publikace je tudíž oživit zájem širší české odborné veřejnosti o studium evropských stranických systémů a politického stranictví a poskytnout tomuto zájmu další inspiraci. Mají tomu rovněž napomoci dva teoretičtější orientované příspěvky zařazené na počátku (*Politické strany a systémy stran ve srovnávací a teoretické perspektivě*) a na konci této knihy (*Podněty a výsledky*).

Tato kniha vychází v rámci Výzkumného záměru Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR „Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích“. Chtěli bychom poděkovat Ottovi Eiblovi za technickou úpravu této knihy, našim kolegům a odbornému lektorovi za řadu cenných podnětů a připomínek a v neposlední řadě našim rodinám za trpělivost, kterou prokázaly při jejím psaní.

Autoři
Brno, červen 2005

Politické strany a stranické systémy ve srovnávací a teoretické perspektivě

Lubomír Kopeček

Úvod

Politické strany jsou nezbytným prvkem fungování moderní politiky. Jejich vznik je úzce spojen s demokratizací industriálních společností 19. století. Přestože od té doby prošly rozsáhlou proměnou, stejně jako společnosti, v nichž působí, není bez nich představitelná existence žádné současné demokracie. Politické strany tedy jsou životně důležitým pojítkem mezi státem a společností. Jejich *soutěž* je základním atributem každého demokratického politického režimu. Řečeno s klasiky politické vědy Larrym Diamondem, Juanem J. Linzem a Seymourem M. Lipsetem (1990: 6), demokracie ve své podstatě není nic jiného než „soutěž mezi jednotlivci a zorganizovanými skupinami (primárně politickými stranami) o klíčové pozice v systému vládnutí, a to prostřednictvím regulérních voleb a s vyloučením použití násilí“. Velmi pregnantně tuto skutečnost reflektuje např. i česká ústava. V článku pět přímo konstatuje: „Politický systém je založen na svobodném a dobrovolném vzniku a volné soutěži politických stran.“

Pouze v diktaturách je pro vládnoucí elitu z pochopitelných důvodů politická soutěž nežádoucí. Sice zde *někdy* politická strana jako organizovaná jednotka existuje, a dokonce může být formálně i více než jedna. *Nikdy* zde ovšem neplní

stejnou úlohu jako v demokraciích. Obvykle v diktatuře fungují strany jako prostředek tyranie a útlaku (Heywood, 2004: 265). I v demokraciích mohou být samozřejmě, ať už oprávněně, nebo neoprávněně, vnímány negativně. Ovšem jak poznamenal už před zhruba dvěmi stoletími Alexis de Tocqueville, „strany jsou neodmyslitelným zlem svobodného vládnutí“ (Tocqueville, 2000: 131).

Tato úvodní kapitola si neklade za cíl vyčerpávajícím způsobem zmapovat teorii politických stran a stranických systémů. Jednak to není možné kvůli jejímu omezenému rozsahu, navíc by to s ohledem na už existující českou literaturu bylo zbytečné. Existující příručky – připomeňme alespoň tři základní: *Systémy politických stran* Miroslava Nováka (Novák, 1997), *Teorii politických stran* Petra Fialy a Maxmiliána Strmisky (Fiala – Strmiska, 1998) a *Volby a politické strany v moderních demokraciích* Michala Klímy (Klíma, 1998) – tuto roli dostatečně plní. Cíl této kapitoly je skromnější. Chce nabídnout nezasevěnému čtenáři stručný přehled základních pojmů, konceptů a teorií politických stran a stranických systémů a poskytnout tím výchozí rámec při čtení této knihy. Pochopitelně jejich použití se v dalších částech této knihy liší, což odráží i mírně odlišné tematické a typologické preference každého z autorů. Tato kapitola by ale v každém případě měla čtenáři zaručit, že se v knize „neztratí“. Bude v ní stručně nastíněn pojem politické strany, interpretace vzniku politických stran v Evropě, proměny jejich organizace, podstata konceptu konfliktních linií, který vysvětluje podobu a změny evropských stranicko-politických systémů, a druhy stranických rodin. Nechybí ani přiblížení pojmu stranický systém a několika základních klasických typologií stranických systémů, z nichž největší pozornost je věnována v politické vědě nejfrekventovanější typologii Giovanniho Sartoriho.

Pojem politické strany

Výraz politická strana pochází z latinského slova „pars“, což znamená část, díl, oddíl. Zrod politických stran v dnešním slova smyslu se pojí s 19. stoletím, kdy se s postupným rozšiřováním volebního práva staly pevnou a neoddělitelnou součástí struktur masové politiky. Pokusy definovat politickou stranu často narážejí na sociálně-kulturní a historické odlišnosti jednotlivých zemí. Země jako Brazílie, Velká Británie, Egypt nebo Afganistan se vzájemně výrazně liší, což má významný vliv na podobu místních politických stran. Jak dokumentuje tato kniha, i mezi stranami v různých částech Evropy panují nemalé rozdíly. Obecně přitom neplatí, že politickými stranami jsou pouze subjekty, které jsou v této právní formě takto zaregistrovány. Z velmi citovaných vymezení politické strany stojí za pozornost „minimální“ definice italského politologa Giovanniho Sartoriho, která zahrnuje několik základních znaků politické

strany. Podle něj politická strana je „politická skupina, jež se účastní voleb, jež je schopna jejich prostřednictvím prosadit své kandidáty do veřejných úřadů“ (Sartori, 1976: 64).

Oblíbenost Sartoriho definice plyne z její obecnosti a minima charakterizujících znaků. Vymezení politické strany ovšem často bývá koncipováno širěji a různými autory jsou zmiňovány další znaky (srov. např. La Palombara – Weiner, 1966: 29; Chmaj – Sokół – Żmigrodski, 1999: 13; Novák, 1997: 23). Na prvním místě bývá zmiňována *trvalost organizační struktury a existence místních územních struktur a centrálního vedení*, dále *ideologická orientace* a/nebo *prezentování určitého programu*, případně alespoň *základního politického cíle*, a někdy také snaha získávat *společenskou podporu* nejenom prostřednictvím voleb.

Velkým problémem většiny definic je ale nemožnost *jasně odlišit* politické strany od zájmových skupin, jako jsou odbory, svazy zaměstnavatelů nebo nejrůznější komory. I pro zájmové skupiny platí většina výše zmíněných znaků politických stran. Klasik politických věd Maurice Duverger (1954) viděl rozdíl mezi politickou stranou a zájmovou skupinou v tom, že politické strany se snaží *moc získat* a *vykonávat*, zatímco zájmové skupiny pouze na *moc působit*, tj. snaží se *uplatňovat svůj vliv*. Problém je ovšem v tom, *jak* moc vymežíme. Pokud bychom využili klasickou definici Maxe Webera, který moc definoval jako *možnost rozhodovat o chování jiných osob i proti jejich vůli*, platila by tato charakteristika i pro některé zájmové skupiny (Fiala – Strmiska, 1998: 36).

Další rozdíl je spatřován v tom, že politické strany zpravidla seskupují a reprezentují širší paletu zájmů a programových cílů než zájmové skupiny, které se zpravidla zaměřují na jeden nebo několik málo důležitých zájmů. Ani toto kritérium ovšem neplatí absolutně. V současné Evropě se dá najít velká a početně se spíše zvětšující množina politických stran, které se orientují v zásadě jen na jedno téma. Tyto *monotematické strany* (*single issue parties*) mají značně rozdílný profil. Od Strany automobilistů ve Švýcarsku, nesoucí dnes „širší“ název Svobodná strana Švýcarska (FPS), přes strany prakticky jednostranně zaměřené na penzisty a důchodovou problematiku, které lze najít v Nizozemsku, Itálii, Lucembursku, ale i v ČR, Polsku nebo ve Slovinsku, až po formace, jež se orientují na odmítání členství své země v EU, popřípadě se staví proti prohlubování evropské integrace. Z takto zaměřených stran je možné uvést britskou Stranu nezávislosti Spojeného království (UKIP), dánské Lidové hnutí proti Evropské unii (FB) nebo švédskou Červnovou kandidátku (JL). Monotematické strany přitom nemusí být voličsky málo úspěšné. Dobrým příkladem je Pokroková strana (FRP) v Dánsku založená původně pouze na odporu proti vysokým daním, která v roce 1973, v prvních volbách v nichž kandidovala, získala přes 15 % hlasů. Z nedávné doby je možné zmínit třeba protiimigračně zaměřenou Kandidátku Pima Fortuyna (LPF), jež v nizozemských parlamentních volbách v roce 2002 posbírala více než 17 % hlasů.

Za nejspolehlivější kritérium odlišení politické strany a zájmové skupiny jsou považovány *volby*, které jsou mimochodem zřejmě nejdůležitějším prvkem Sartoriho „minimální“ definice politické strany. Zatímco politické strany chtějí realizovat své cíle prostřednictvím voleb, zájmové skupiny se voleb neúčastní. Dělicí význam tohoto kritéria umožňuje elegantně řešit problém některých monotematických formací, které původně vznikly jako zájmové skupiny. Rozhodnutím kandidovat ve volbách se nesporně výrazně „posunují“ směrem ke kategorii politických stran. Tuto skutečnost příznačně zohledňují Jan-Erik Lane a Svante Ersson (Lane – Ersson, 1987: 94), kteří za politické strany považují organizace, které byly zaregistrovány ve volebních statistikách. Shrňme-li to, pro politické strany je typické úsilí o převzetí politické odpovědnosti prostřednictvím voleb, zatímco zájmové skupiny usilují pouze o získání politické moci a politickou odpovědnost převzít nechtějí (Fiala – Strmiska, 1998: 38).

Podobný problém jako odlišení politické strany od zájmové skupiny představuje rovněž rozlišení mezi politickou stranou a politickým hnutím, ať už je ekologické, antiglobalistické, nebo třeba feministické. Argumenty, že politické hnutí je *širším fenoménem* než politická strana a vyznačuje se *menší mírou organizovaností*, jsou sice obecně nesporně platné (Kubát, 2004a: 226), avšak v praxi může být posouzení rozdílu mezi oběma typy subjektů minimálně na počátku jejich existence sporné. Mnohé politické formace při svém vzniku cíleně zdůrazňovaly svůj charakter politického hnutí právě ve snaze demonstrovat svůj širší společenský rozměr. Asi nejviditelněji se to projevovalo v přijatých názvech, kde se neobjevoval termín strana, ale výrazy hnutí, unie, fronta, liga, společenství aj. Příkladů lze najít mnoho napříč Evropou. Zmíňme alespoň několik z nich: německá Křesťanskodemokratická unie (CDU), řecké Panhelénské socialistické hnutí (PASOK), italská Liga Severu (LN), slovenské Křesťanskodemokratické hnutí (KDH) nebo Chorvatské demokratické společenství (HDZ).

Nezřídka bylo původní rozhodnutí o „bezstranickém“ názvu motivováno snahou distancovat se od pojmu „strana“, negativně vnímaného částí společnosti či společensko-politické elity. V českém prostředí to názorně dokládá příklad už zaniklého Občanského hnutí (OH). V posledních desetiletích fenomén antistranictví zesiluje a vznikají subjekty odmítající instituci politické strany a nabízející antistranickou alternativu. Přes různost orientace je jejich společným rysem právě *protest* proti „starým“ a „strnulým“ etablovaným stranám, které jsou obviňované z neschopnosti reflektovat „měnící se potřeby společnosti“.

Výrazně se tento antistranický apel projevil např. u zelených. V praxi je nicméně možné právě na nich dobře demonstrovat paradox institucionální *transformace hnutí v politickou stranu*. Zelení vzešli ze značně heterogenního a jen slabě organizačně strukturovaného ekologického hnutí. Pokud ale

chtěli trvale zakotvit v politickém systému a etablovat se na parlamentní a posléze i vládní úrovni, nevyhnuli se dříve či později vytvoření pevnějších organizačních struktur, jisté formalizaci svého fungování i specifikaci ideově-politického profilu. Typicky je to vidět na německých zelených, které lze dnes považovat za pevnou součást politického establishmentu, který kdysi kritizovali.

Zajímavým rysem postkomunistického prostoru na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století bylo zformování širokých „střešových“ hnutí, která se stala klíčovým aktérem a hybatelem místního přechodu k demokracii. V Polsku to byla Solidarita, v českých zemích Občanské fórum (OF), na Slovensku Veřejnost proti násilí (VPN), v Maďarsku Maďarské demokratické fórum (MDF) a na Litvě Sajúdis. Tyto strany-hnutí „typu fóra“, jak o nich mluví německý politolog Klaus von Beyme (1994), měly podle názoru některých svých lídrů představovat trvalé politické aktéry, a dokonce snad určitý nový politický model přenosný do západoevropského prostředí. V českých poměrech se tímto způsobem asi nejviditelněji vyjadřoval Václav Havel. Avšak tyto subjekty představovaly jen přechodné aktéry ve vznikajících stranických systémech. Nejpozději po prvních svobodných volbách, ale zpravidla už dříve, se v nich rozběhla diferenciací, která vyústila v jejich rychlý rozpad. Jednalo se o přirozený proces ovlivněný názorovou heterogenitou jejich lídrů a nezadržitelný v momentu, kdy přestala být pocítována potřeba zachovávat jednotu tváří v tvář mizejícím komunistickým režimům.

Vznik politických stran podle Maurice Duvergera

Konceptů, které se snaží vysvětlit vznik moderních politických stran v 19. století, je povicero. Maurice Duverger (1954) rozdělil strany podle jejich spjatosti s parlamentní půdou a volebními mechanismy na **interně vzniklé** (parlamentní původ) a **externě vzniklé** (mimoparlamentní původ). Interně vzniklé strany mají svůj původ v parlamentu, přesněji ve skupině poslanců, kteří se sblížili na základě podobných názorů, případně toho, že pocházeli ze stejného regionu. Tímto způsobem typicky vznikla většina *konzervativních a liberálních stran* v 19. století, které vytvořili právě poslanci. S *rozšiřováním volebního práva*, které je donutilo usilovat o získání nových voličů, si tyto formace musely začít vytvářet teritoriální organizační struktury a hustější vazby na voliče. Jejich původní omezenost na parlamentní půdu tím vzala za své. Přesto v jejich organizaci dlouho přetrvávaly stopy jejich původu, což se typicky odráželo v dominanci parlamentního klubu ve struktuře strany.

Externě vzniklé strany se naopak zrodily mimo parlament. Jejich „průkopníkem“ byly socialistické (sociálnědemokratické) formace. Tyto strany od počátku fungovaly jako politická reprezentace dělnictva, které vesměs nemělo

volební právo. Důsledek – absenci parlamentní reprezentace – kompenzovali socialisté vytvářením propracovaných organizačních struktur napojených obvykle na síť podpůrných organizací. Nejvýznamnější v tomto směru byly odbory, které nezřídka vznik socialistických stran přímo iniciovaly. Tlak sociálnědemokratických stran na zavedení všeobecného volebního práva časem slavil úspěch a otevřel jim dveře k silné parlamentní reprezentaci. I poté ale měl jejich původ svou váhu a parlamentní klub měl ve strukturách socialistických stran zpravidla slabší postavení než u jejich liberálních a konzervativních konkurentů. Podobně jako sociální demokracie vznikaly křesťanské formace. Pro ně však nebyla klíčová symbióza s odbory, ale s katolickou církví.

Nastíněný Duvergerův institucionální pohled na vznik stran vychází z reflexe jejich *organizace*. Zohledňuje ale pouze rozdílné *příčiny* ovlivňující vznik jednotlivých druhů stran v 19. století. Výrazněji tuto skutečnost bere v úvahu modernizační přístup spojující vznik stran s politickým, ekonomickým a sociálním vývojem Evropy, nebo také funkcionální přístup zdůrazňující spjatost původu stran s funkcemi, které plní (např. reprezentace zájmů určité sociální skupiny). Tato kniha nicméně ve větším měřítku používá přístup, který patří v politické vědě k nejrozšířenějším – koncept konfliktních linií (*cleavages*) spojený se jménem norského politologa Steina Rokkana. Jeho výhodou je, že vysvětluje nejenom vznik stran v 19. století, ale umožňuje i hodnověrně objasnit proměny stranicko-politických systémů západoevropských zemí v průběhu 20. století. V důsledku doplňování a modifikací různými autory dokázal tento koncept reagovat také na proměny, které prodělávají stranické systémy v posledních desetiletích. Po vzniku pluralitních stranických systémů ve střední Evropě po roce 1989 začal být koncept konfliktních linií opatrně používán i pro tento prostor. Dříve než jej přiblížíme, zaměřme se ještě podrobněji na problematiku organizace politických stran.

Vývojové (organizační) typy politických stran

Duverger zavedl do politické vědy rozlišení mezi **stranami kádrovými** a **stranami masovými**. Toto rozlišení vychází z už naznačeného parlamentního nebo mimoparlamentního původu stran. Termín kádrová strana je historicky spojen s prostředím neformální skupiny vůdců, působících na počátku éry masové politiky obvykle pouze na parlamentní půdě. Svým charakterem se jednalo o uzavřené politické kluby tvořené nezřídka převážně aristokraty, které neusilovaly o vytvoření početnější stranické základny, husté územní organizace ani o oslovení širšího spektra voličů. Vzhledem k omezenosti volebního práva to neměly zapotřebí. Právě proto se pro ně někdy používají i termíny strany notáblů, honorační strany či elitní strany. Typickým příkladem jsou staročeši (Česká národní strana).

Kádrové strany byly s rozšiřováním volebního práva postupně nuceny reagovat určitým přiblížením svých struktur modelu masové strany. Je nicméně nutné poznamenat, že liberální a konzervativní formace, původně fungující zpravidla v podobě kádrových stran, byly při vytváření struktur masové strany jen zřídka stejně úspěšné jako jejich socialističtí a sociálnědemokratičtí konkurenti, kteří s tímto organizačním modelem přišli jako první. Ani později pak nebyly výjimečné snahy etablovat formace bez většího množství členů ale sázející na „kvalitu“, tj. na populární či vlivné osobnosti, které vyrovnávají nedostatečnost organizační struktury a zajistí hlasy voličů. Miroslav Novák (1997: 32) např. v devadesátých letech výstižně označil českou Občanskou demokratickou alianci (ODA) za stranu, která se kádrové velmi blížila.

Snaha socialistů o získání politického postavení přiváděla od osmdesátých let 19. století na scénu masové strany. Nepříznivé podmínky mimoparlamentní existence a jejich vnímání dosavadním establishmentem jako antisystémových vedly jejich socialistické zakladatele k orientaci na vybudování *silné stranické instituce*. Masové strany se tak vyznačují nejenom početnějším členstvem než kádrové strany, ale zejména *propracovanou organizační strukturou a fungujícím stranickým aparátem*. Právě v prostředí masových stran má svůj původ výraz „stranická mašinerie“. Italský politolog Angelo Panebianco (1988) v této souvislosti výstižně místo pojmu masová strana pracuje s termínem *masově-byrokratická strana*. Po socialistech začaly nový model masové strany vytvářet i další politické proudy – politicky aktivní křesťané, agráři a posléze s určitým zpožděním i konzervativci a liberálové.

Početná členská základna masové strany měla svůj význam pro organizování volebních kampaní, získávání voličů a obecně prezentaci přítomnosti strany prostřednictvím různých shromáždění, demonstrací, manifestací atd. Důležitá byla i proto, že zajišťovala financování strany prostřednictvím členských příspěvků. Umožňovalo to platit jak stranický aparát, tak volební kampaně. Na rozdíl od decentralizovaných a nepřliš disciplinovaných kádrových stran jsou masové strany centralizované a disciplinované. Nepřliš propracovanou programovou výbavu kádrových stran pak zastínily svými rozsáhlými a ideologicky vyhraněnými programy. Masové strany se totiž silně vázaly na určitou sociální skupinu, ať už to bylo dělnictvo (sociální demokraté), silně věřící (křesťanské strany), nebo třeba sedláci (agráři). Vedlo to k vytvoření pevné *identity strany*, na níž byla navázána určitá voličská skupina (segment). Členové strany a přidružených organizací, jako jsou odbory, mládežnické organizace, ale třeba i organizace věnující se trávení volného času, a také voliči tak vlastně byli v orbitu strany *integrováni*. Terminologicky tuto skutečnost odráží výraz *strany sociální integrace*, používaný pro tyto formace Sigmundem Neumannem (Neumann, 1956).

Míra integrace se samozřejmě u jednotlivých stran lišila. Nejsilněji integrované byly sociálnědemokratické, resp. socialistické strany, nejméně pak

obvykle liberální strany, u nichž to souviselo s povahou jejich ideologické orientace (důraz na svobodu individua). Značné rozdíly panovaly i mezi jednotlivými evropskými státy. Například Rakousko, Nizozemsko, Belgie, skandinávské státy nebo třeba české země mezi světovými válkami se obecně vyznačovaly přítomností silně integrovaných masových stran. Naopak třeba Francie byla příkladem země, kde se struktury masového stranictví prosadily jen omezeně.

V šedesátých letech 20. století identifikoval Otto Kirchheimer (Kirchheimer, 1966) nový vývojový typ politických stran, který označil za **univerzální (catch-all) stranu**. Synonymně se užívají také výrazy jako volební, všelidová nebo „všežravá“ strana. Tento nový typ reagoval na proměny, které prodělaly po druhé světové válce západoevropské společnosti v podobě eroze tradičních sociálních hranic a růstu sociální mobility („rozmrznutí“ západoevropských stranických systémů v šedesátých letech). Došlo tím k otevření doposud uzavřeného volebního trhu. Masové strany, především ty velké křesťansko-demokratické a sociálnědemokratické, které se doposud fixovaly na relativně omezený sociální segment, získaly příležitost rozšířit svou voličskou základnu. Vyžadovalo to ovšem od nich zvýšení organizační, ideově-programové i voličské flexibility. Catch-all strany se proto místo integračních strategií zaměřily na získání sociálně značně různorodých voličů. Díky početnímu růstu střední třídy, jež byla politicky umírněná a nepreferovala radikální řešení, se nejvýhodnější strategií jevílo rozšíření programového záběru a oslabení jeho ideologického náboje. Odrazilo se to ve snížení intenzity ideologického konfliktu, na němž kdysi vznikly masové strany, byť tento konflikt samozřejmě zcela nezmizel.

Volební zaměření strany a uvolnění vazeb stran a voličů se promítlo i do růstu významu volebních kampaní. Vzrostl totiž počet voličů rozhodujících se, komu dají svůj hlas, až těsně před volbami. Expanze vlivu televize přitom otevřela nové možnosti oslovování voličů. Zjednodušeně řečeno, „politik na televizní obrazovce“ byl fenoménem, který otevřel nové možnosti komunikace s voliči. Výrazně se tím zvýšil význam *image* politiků pro úspěch strany, což vedlo k větší *personalizaci* politiky. Souběžně s tím se od sedmdesátých let 20. století v jednotlivých evropských zemích začíná projevovat určitá „amerikanizace“ volebních kampaní, tj. používání moderních metod a technik politického marketingu, které se už dříve zrodily v prostředí Spojených států. Tvorba image politika, public relations nebo předvolební analýza volebního trhu se tak staly součástí nástrojů používaných stranami i politiky. Je však nutné poznamenat, že se v praxi nejednalo o skokový fenomén, ale spíše o evoluční proces. Dodnes se podobá volebních kampaní v evropských zemích výrazně liší od americké reality. Profesionalizace a zvýšení úlohy lídrů v ní ve srovnání s minulostí je ovšem evidentní.

Souběžně s tím rostly finanční nároky stran, pro něž bylo čím dál obtížnější zabezpečit své financování pouze z vlastních zdrojů, tedy primárně

z příspěvků členů, resp. ze soukromých zdrojů. Vedlo to k zavedení státního spolufinancování politických stran (příspěvky vázané na procento získaných hlasů, na počet získaných poslaneckých mandátů atd.). Tento vývoj snížil význam členské základny, která se stala pro existenci strany méně potřebnou. Souběžně se mnohdy dostavil pokles počtu členů stran, což byl důsledek obecně spíše klesajícího zájmu občanů o politiku v postindustriálních společnostech. Ve svém důsledku to rovněž ovlivnilo směřování stran ke catch-all orientaci.

Pět znaků catch-all strany (převzato z Klímy, 1998: 48):

- drastické omezení ideologické zátěže;
- zvýšení úlohy stranického vedení;
- snížení významu individuálního členství ve straně;
- méně důrazu na úzké dílčí zájmy;
- zajištění přístupu k různorodým skupinovým zájmům.

Kirchheimer původně počítal s víceméně všeobecným rozšířením modelu catch-all strany v celé západní Evropě, což se ovšem potvrdilo jen omezeně. Podobně jako u modelu masové strany se v praxi jen některé velké strany opravdu přiblížily „ideálu“ volební strany. Kromě toho malé strany, reprezentující dílčí segment voličů, s jejichž ústupem Kirchheimer v důsledku expanze volebních stran počítal, nezmizely. Naopak v poslední době jejich počet a význam v západoevropských stranických systémech spíše roste. Přesto je nezpochybnitelné, že některé křesťanskodemokratické, sociálnědemokratické nebo konzervativní strany mají k volebním stranám opravdu blízko. Podíváme-li se na některé rysy catch-all strany, je poměrně nápadná jejich podobnost s charakteristikami kádrové strany a to především v důrazu na osobnost vůdců a v malém významu místních organizačních struktur a členské základny.

Podle názoru Richarda Katze a Petera Maira (1995) se v současných podmínkách západní Evropy dá najít ještě další kvalitativně nový typ strany – **kartelová strana** (strana kartelu). U takové strany dochází k posílení některých rysů catch-all strany. Organizované členství, formální struktura a těsné napojení na členy se stávají spíše přítěží. Kartelová strana, místo aby získávala prostředky na svoji činnost od svých členů, se zaměřuje na získávání státních dotací a přístupu do masových sdělovacích prostředků. Její propojení se státem se, ve srovnání s catch-all stranou, dále posiluje. V ideově-politické rovině se rozdíl mezi kartelovými stranami téměř stírají a politická obec je prostoupena všeobjímajícím konsenzem, v důsledku čehož mizí politická soutěživost. Voliči v takovém prostředí ztrácejí zájem o volby i politiku obecně, protože chybí jasně odlišitelné politické alternativy. V praxi to někdy může

Organizační typy stran u různých autorů

Zdroj: Ondruchová 2000: 16 (upraveno)

Duverger	kádrová strana	masová strana		
Neumann	strana individuálního zastoupení	strana sociální integrace		
Kirchheimer	strana individuální reprezentace	strana masové integrace	catch-all strana	
Panebianco		masově-byrokratická strana	volebně-profesionální strana	
Katz a Mair	elitní strana	masová strana	catch-all strana	kartelová strana

vyústit v náhlý vzestup radikální protestní alternativy, jež dokáže podchytit voličskou poptávku po řešení určitého problému, který dosavadní elity z různých důvodů nejsou ochotny či schopny řešit.

Katzův a Mairův koncept je ovšem značně obecný a na příklady konkrétních stran poměrně těžko aplikovatelný. I kvůli tomu se stal předmětem rozsáhlé kritiky a někteří autoři zabývající se organizací politických stran jej pomíjejí (Herbut, 2002). Jistý význam nicméně má pro zobrazení určitých rysů *prostředí*, v němž se stranická soutěž v západoevropských podmínkách dnes někdy odehrává. Tabulka 1 přehledně shrnuje organizační modely politických stran se zohledněním terminologických odchylek jednotlivých autorů.

V souvislosti se současnou podobou organizace politických stran v Evropě je důležité upozornit na skutečnost, že strana, která si chce zajistit své dlouhodobé politické přežití, musí mít stále, alespoň v určité míře, některé rysy masové strany. Jinak je její existence v méně příznivých obdobích ohrožena. Strana založená pouze na populárním lídrovi či jednorázově využívající aktuální společenské poptávky po řešení nějakého problému, jež si nevytvoří větší vnitřní zdroje (organizační, členské, majetkové atd.), je neustále vystavena riziku politické marginalizace. Hrozí jí, že se stane formací na „jedno použití“, která se v parlamentu udrží pouze jedno dvě volební období. V momentu, kdy se popularita klíčového lídra vytratí, popřípadě je jeho image těžce poškozeno nějakou aférou, hrozí straně politická marginalizace. Podobně může strana dopadnout, pokud přestane být atraktivní téma, na jehož základě se prosadila, nenalezne-li za něj odpovídající náhradu, popřípadě nerozšíří-li svůj programově-ideový záběr.

Pro dlouhodobé přežití strany je podstatné upozornit alespoň na tři faktory. Za prvé je důležitá stabilní vazba na určitou „kmenovou“ skupinu voličů. Tato skupina může tvořit poměrně malou část voličstva strany. Měla by být

však dostatečně početná, aby zajistila i v případě krize a odlivu přízně voličů udržení parlamentního zastoupení strany.

Za druhé je stále podstatná určitá členská základna. Je-li členů příliš málo, není strana schopna ani prostě reprodukovat stranickou elitu z vlastních zdrojů. Rovněž ji to staví před problém, jak vůbec zajistit personál pro důležité veřejné funkce, které potřebuje obsadit, uspěje-li ve volebním zápase a v povolebních koaličních vyjednáváních. Obsazením veřejných funkcí lidmi bez pevnějšího vztahu ke straně se vytváří vysoké riziko jejich „autonomizace“. Takové osoby se mohou snadno od strany separovat a využít své mediální viditelnosti či popularity získané díky působení ve veřejné sféře k etablování vlastního politického projektu. Nízká míra jejich loajality ke straně tak představuje trvalé nebezpečí.

Za třetí má i dnes význam určitá ideově-politická identita strany. Poskytuje totiž členům i voličům možnost identifikovat se s politickou stranou prostřednictvím *společných* hodnot, tradice nebo významných momentů v minulosti spjatých se stranou. Důležité jsou samozřejmě rovněž jednotící symboly, kterými jsou nejenom loga či znaky strany, ale třeba i významné osobnosti minulosti. Identita strany tak musí tvořit rámec dostatečně zřetelný a vůči jiným dostatečně rozlišitelný, aby bylo možné se s ním ztotožnit. Avšak současně musí být identita strany dostatečně obecná, aby byla možná její flexibilní modifikace (nikoli ovšem zásadní změna), jež by odrážela měnící se společensko-politickou poptávku.

Konfliktní linie v Evropě, jejich charakter, struktura a význam pro stranickou soutěž*

Za nástroj poměrně věrohodně vysvětlující vývoj a proměny politických stran v Evropě v 19. a 20. století je považována koncepce konfliktních linií (cleavages) spojená se jménem Steina Rokkana. Je založena na tom, že každá společnost je rozdělena na různé sociální skupiny (segmenty), které se od sebe liší (dělníci, sedláci, věřící, podnikatelé atd.). Pro vznik konfliktní linie je důležité, aby si daná skupina byla vědoma své kolektivní identity. Například dělníci musí v sociálním životě postupovat s vědomím příslušnosti ke „své“ sociální skupině. Často mezi jednotlivými sociálními skupinami panuje určité napětí, které plyne z jejich rozdílných zájmů. Pokud je toto napětí dostatečně intenzivní a dlouhodobé, může vést k vzniku konfliktní linie. Reprezentaci dané sociální skupiny zajišťují jednak zájmové skupiny, jednak politické strany, které jsou

* Tato kapitola vychází z práce Hlouška a Kopečka, 2004.

předmětem zájmu této knihy. Je nutné zdůraznit, že *stupeň segmentace* každé společnosti se může výrazně lišit v závislosti na její sociální mobilitě a etnickém, náboženském a kulturním složení.

Západoevropské společnosti se štěpily v průběhu dvou dlouhodobých historických procesů, jimiž Evropa prošla a během nichž se postupně zformovaly moderní národy a moderní státy (Rokkan – Lipset, 1967; Rokkan et al., 1970). Jednalo se o **národní a průmyslovou revoluci**. Jejich vliv na společnost a politiku bylo možno pozorovat ve dvou dimenzích: **teritoriální a funkcionální**.

Národní revoluce odstartovala proces budování národa (*nation-building*), tedy vytváření moderních národů a národních identit. Proces národní unifikace nebyl ovšem v žádném případě jednoduchý a mohl trvat velmi dlouho. Proti snahám o budování moderního národa se velmi často zvedal odpor ze strany regionů, které měly z historických, etnických, jazykových či jiných důvodů odlišnou identitu, než jakou disponovalo národotvorné centrum. Vzpomeňme na regionální rozrůzněnost Francie do roku 1789, na složitou „mozaikovitou“ strukturu německých oblastí či na existenci řady specifických regionů odporujících centralizačním snahám ve Španělsku či Velké Británii. Národní revoluce tedy přinesla hluboký rozpor mezi **centrem a periferií**.

Zároveň se také procesy národní revoluce historicky kryly se soupeřením mezi katolicismem a protestantismem, resp. se snahou (převážně) absolutistických států omezit do té doby značnou nezávislost církví a ovládnout i tuto sféru společenského života. Církev a jejich přívrženci se pochopitelně začali bránit. Tento konfliktní potenciál byl významně umocněn sekularizací, k níž došlo v 19. a 20. století. Národní revoluce tak dala vzniknout také rozporu mezi **církví a státem**.

Průmyslová revoluce neznamenalala pouze industrializaci západní (a částečně i střední a východní) Evropy, ale přinesla s sebou také podstatné zásahy do demografické, společenské a samozřejmě i politické struktury evropské společnosti. Vyvolala proces bezprecedentní urbanizace Evropy. Města rostla co do počtu obyvatel i z hlediska ekonomického a politického významu. Nikoli náhodou se velká města vesměs kryla s centry naznačených procesů budování národa. Tyto trendy pochopitelně vyvolávaly odpor ze strany venkovského obyvatelstva. Průmyslová revoluce tak vytvořila rozpor mezi **městem a venkovem**.

Průmyslová revoluce přinesla také změnu ekonomiky, která začala být založena v rozhodující míře na soukromém kapitalistickém podnikání a námezdní práci. V důsledku řady protichůdných zájmů se objevil velmi silný rozpor, který bychom mohli označit jako rozpor mezi **zaměstnavateli a zaměstnanci** nebo **vlastníky a pracujícími**.

Čtyři výše popsané rozpory lze ztotožnit se čtyřmi hlavními konfliktními liniemi, které v západoevropském prostředí identifikoval Stein Rokkan. To neznamenalá, že by se mimo tyto čtyři nedaly identifikovat i jiné konfliktní linie, nicméně tyto čtyři byly nejdůležitější a nejrozšířenější. Schematicky lze

Národní a průmyslová revoluce a konfliktní linie

	Teritoriální dimenze	Funkcionální dimenze
Národní revoluce	konfliktní linie centrum–periferie	konfliktní linie církev–stát
Průmyslová revoluce	konfliktní linie město–venkov	konfliktní linie vlastníci–pracující

vztah mezi národní a průmyslovou revolucí a příslušnými konfliktními liniemi ukázat pomocí tabulky 2.

Na základě konfliktní linie centrum–periferie vznikly různé **regionální formace** („strany teritoriální obrany“). Konfliktní linie církev–stát vedla k vytvoření **křesťanskodemokraticky a křesťanskosociálně orientovaných formací**. Konfliktní linie město–venkov determinovala vznik **agrárních stran**, hájících zájmy venkovského, a tudíž převážně zemědělského obyvatelstva. Konečně konfliktní linie vlastníci–pracující dala vznik **sociálnědemokratickým a socialistickým stranám**, zastupujícím zájmy dělníků. Etablování všech těchto stran bylo zároveň výrazem vymezení se vůči do té doby dominujícím městským konzervativním a liberálním elitám. Popsaný proces nevyklučoval soupeření nově vznikajících stran mezi sebou: např. křesťanští demokraté soupeřili o věřící dělnické voliče se sekulárně orientovanými sociálními demokraty.

Za **nejdůležitější** z uvedených čtyř konfliktních linií označil Rokkan konfliktní linii **vlastníci–pracující**. Zatímco tři historicky starší konfliktní linie vysvětlují podle Rokkana rozdílnosti ve vývoji evropských stranických systémů, poslední konfliktní linie vlastníci–pracující měla **homogenizující** vliv. Na jejím základě se profilely nejvýznamnější strany moderní evropské pravice a levice (srov. Antoszewski – Herbut, 1995: 15–20; Bartolini – Mair, 1990: 96–121; Kelley – Evans, 1995 a zejm. Bartolini, 2000).

V souvislosti s vytvářením politických stran je důležité, že po národní a průmyslové revoluci se dalším důležitým kritickým zlomem stala tzv. **mezinárodní revoluce** iniciovaná bolševickou revolucí v Rusku roku 1917, v jejímž důsledku vzniklo napětí uvnitř dělnické komunity dané rozporem mezi národní (a reformně-socialistickou) a mezinárodní (a revoluční) identitou. Toto napětí dalo podle Rokkana na přelomu druhého a třetího desetiletí 20. století vzniknout **komunistickým stranám**.

Rokkanův globalizující pohled na Evropu vyústil v hypotézu o „**zamrznutí**“ (*freezing*) **stranických systémů**. Podle ní západoevropské stranické systémy vypadaly v šedesátých letech 20. století prakticky stejně, jako když se konstituovaly o půl století dříve, na počátku dvacátých let. Tuto hypotézu ovšem nelze absolutizovat, na což upozorňoval už Rokkan. Je třeba ji brát primárně jako obecný koncept, který může mít řadu výjimek, jak ukazuje i tato kniha.

„Rozmrznutí“ stranických systémů a konfliktní linie

Šedesátá léta 20. století byla spojena s rozsáhlými změnami v západní Evropě. Politické postoje mladých voličů, vyrostlých v podmínkách poválečného vzestupu životní úrovně a proměny životních hodnot, se ve srovnání s generacemi jejich rodičů začínají měnit. „Revolta mládeže“ nenalezla svůj výraz jen ve změně způsobu oblékání a životního stylu, ale promítla se i do změny chování voličů. Svůj význam měly i další fenomény, které nebyly přímo spojeny s generační proměnou. Jistou roli sehrál pokles počtu zemědělského obyvatelstva a v menší míře i dělnictva a naopak růst (značně heterogenní) střední třídy. „Nová“ společnost se tím stávala sociálně mobilnější, což opět nemohlo zůstat bez vlivu na její politické postoje.

Důsledkem byl *úpadek identifikace voličů* s tradičními stranami, tj. oslabila se loajalita voličů k nim. Některé z tradičních politických stran proto začaly ztrácet voliče. Naopak expandovaly nové stranické alternativy. Ve volbách se to promítlo do růstu voličské volatility (fluktuace či „přelétavosti“ voličů od jedné strany ke druhé). Došlo tedy jak k větším přesunům podpory voličů mezi jednotlivými tradičními stranami, tak i k přesunům voličů od tradičních stran k novým. Výsledkem bylo **„rozmrznutí“ (*unfreezing*) stranických systémů.**

Tyto procesy ovšem měly v jednotlivých západoevropských společnostech – dokonce i v rámci jednoho regionu – odlišný průběh a rozsah. Dobrý příklad v této souvislosti nabízí Skandinávie, která Rokkanovi sloužila jako oblíbená modelová matrice pro jeho koncept. Zatímco třeba dánská politika prodělala v roce 1973 skutečné volební zemětřesení, při němž se zdvojnásobil počet parlamentních stran ve srovnání s předchozími volbami a zároveň drasticky klesly volební zisky etablovaných stran, v sousedním Švédsku nabrala proměna stranického systému pomalý, evoluční charakter: výkyvy přízně voličů zůstaly malé a vzestup nových stranických aktérů se dostavil až na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století. Přehledné znázornění vývoje voličské volatility v jednotlivých zemích nabízí tabulka 3.

Podobně lze vysledovat rozdíly ve změně podpory voličů u ideově-politicky blízkých stran. Tak např. křesťanskodemokratické strany prošly značně odlišným vývojem. Ještě v padesátých letech 20. století vlivné francouzské Lidové republikánské hnutí (MRP) prodělalo už v šedesátých letech takovou krizi, že ještě před koncem tohoto desetiletí zaniklo. Jeho pozůstatky, působící v následujících desetiletích ve Svazu pro francouzskou demokracii (UDF), hrály ve francouzské politice jen velmi omezenou úlohu. Potříze jiných tradičních křesťanskodemokratických formací se dostavily později.

Naopak v protestantském prostředí severských zemí, kde byly křesťanské strany v minulosti marginální, došlo od sedmdesátých let 20. století k jejich překvapivému vzestupu a etablování na úrovni malých stran. Jejich eticko-morální program, hodnotově nepřiliš vzdálený východiskům křesťanských

Průměrná celková voličská volatilita mezi lety 1950–2000

Zdroj: Gallagher – Laver – Mair, 2001: 263

	50. léta	60. léta	70. léta	80. léta	90. léta
Belgie	7,6	10,2	5,3	10,0	10,8
Dánsko	5,5	8,7	15,5	9,7	12,4
Finsko	4,4	7,0	7,9	8,7	11,0
Francie	22,3	11,5	8,8	13,4	15,4
Irsko	10,3	7,0	5,7	8,1	11,7
Island	9,2	4,3	12,2	11,6	13,7
Itálie	9,7	8,2	9,9	8,6	22,9 ^b
Lucembursko	10,8	8,8	12,5	14,8	6,2
Malta	9,2	14,4	4,6	1,4	3,6
Německo	15,2	8,4	5,0	6,3	9,0
Nizozemsko	5,1	7,9	12,3	8,3	19,1
Norsko	3,4	5,3	15,3	10,7	15,9
Rakousko	4,1	3,3	2,7	5,5	9,4
Švédsko	4,8	4,0	6,3	7,6	13,8
Švýcarsko	2,5	3,5	6,0	6,4	8,0
Velká Británie	4,3	5,2	8,3	3,3	9,3
Průměr	8,0	7,4	8,6	8,4	12,0
Portugalsko				15,0	11,9
Řecko				11,3	5,5
Španělsko				14,2	8,8
Průměr				9,2	11,5

^a Hodnoty podávají informaci o úrovni agregované volatility měřené jako součet rozdílů procent hlasů získaných všemi úspěšnými stranami od jedné voleb k druhým dělený dvěma (zobrazeny jsou průměrné hodnoty za celé sledované období). Hodnota 0 znamená, že nedošlo k žádnému přesunu hlasů, a 100 znamená, že hlasy získaly naprosto jiné strany. (Pedersen, 1979 a 1983)

^b Kalkulováno na bázi poměrně volené části v letech 1994 a 1996.

(katolických) stran 19. století, dokumentuje, že potenciál „starého“ štěpení církev–stát zdaleka není vyčerpán.

Soudobé vnímání konfliktních linií v politice a společnosti západní Evropy

Proměna západoevropských stranických systémů vyvolala poptávku po jejich vysvětlení. Americký sociolog Ronald Inglehart (1971 a 1981) zpopularizoval tezi, že mladá generace vyrostlá v prostředí materiálního dostatku a fyzického bezpečí začíná od šedesátých let preferovat hodnoty nové – **postmateriální**. Ty jsou charakteristické důrazem na osobní sebevyjádření a individuální kvalitu života, s čímž jsou spojeny požadavky širší politické participace a jejích nových forem. Podle Ingleharta tyto posuny způsobily otevření prostoru pro vznik nových, postmateriálně orientovaných politických stran. Z nich se v celoevropském měřítku nejvýrazněji prosadily **strany zelených**.

Časem se ovšem ukázalo, že růst významu postmateriálních hodnot rozhodně nenahradí u převažující většiny společnosti hodnoty materiální. Navíc i mnohé tradiční formace postupně integrovaly do své programatiky a rétoriky řadu postmateriálních prvků. Ochrana životního prostředí byla mezi nimi na prvním místě. Některé tradiční strany přitom výrazně restrukturovaly svou původní identitu, což je ovšem vystavilo riziku ztráty původních voličů. Zvláště palčivou se tato otázka stala pro sociálnědemokratické strany. Od sedmdesátých let obtížně balancují při hledání způsobu, jak zároveň vyjít vstříc postmateriálně orientovaným voličům, o něž soupeří s novými formacemi, primárně se zelenými, a současně neztratit původní dělnické voličstvo, které začalo hledat oporu ve stranách krajní pravice. Právě krajně pravicové strany totiž v poslední čtvrtině 20. století prodělaly vzestup a to souběžně s postmaterialistickými stranami. Lze tedy konstatovat, že nová **konfliktní linie materialismus–postmaterialismus** rozšířila a částečně i „přefala“ původní konfliktní linie. Neznamenal ovšem revoluci, ale spíše evoluci v podobě západoevropských stranických systémů.

Inglehart s konceptem konfliktních linií pracoval způsobem, jenž měl jen omezenou návaznost na původní model počítající s úzkou vazbou mezi historickým vývojem, pevnou strukturací společnosti, demokratizací politického systému a utvářením stranického systému a voličských vazeb. Nebyl to ovšem ojedinělý postup. V současné západní politické vědě lze rozlišit dva základní přístupy k problematice konfliktních linií (Römmele, 1999). Jeden z nich lze označit za „**sociologický**“, někdy též „sociálně-politický“, druhý za „**politický**“, a to spíše ve smyslu „politologický“.

„Sociologický“ přístup se soustřeďuje zejména na problematiku sociálních a politických postojů a chování plynoucích z určité segmentace či stratifikace

společnosti. Podle něj je nutno nejprve identifikovat sociální rozvrstvení společnosti a teprve potom stanovovat konfliktní linie a vazby voličů.

„Politický“ pohled vnímá konfliktní linie jako striktně politické postoje a chování a problematiku sociální segmentace ponechává stranou. Vědci, kteří preferují politický pohled na problematiku konfliktních linií, zkoumají především stabilní vzorce politické polarizace, v jejímž rámci určité části společnosti podporují určité politické strany. Není přitom až tak podstatné, zda tyto skupiny představují zároveň jasně odlišitelnou a vyčlenitelnou sociální skupinu. Jedná se tedy o přístup, pro nějž je sociální báze konfliktních linií už méně důležitá, což jej výrazně vzdaluje původní Rokkanově představě.

Zajímavý přístup nabízí nizozemský politolog Arend Lijphart (1990). Je sice už poměrně vzdálen původnímu rokkanovskému vnímání konfliktních linií, nicméně umožňuje názorně přiblížit hlavní rysy stranické soutěže v západoevropských podmínkách v závěru 20. století. Lijphart vyděluje sedm hlavních ideologických *dimenzí*, které fungují v západoevropských stranických systémech. První čtyři jsou svým charakterem velmi blízké čtyřem původním rokkanovským konfliktním liniím. Lijphart je už ovšem nespojuje s původem stran, ale bere je jako pole, v nichž se odehrává stranická soutěž. Jedná se o dimenze: 1) *socioekonomickou*, 2) *náboženskou*, 3) *kulturně-etnickou* a 4) *urbánně-rurální*. Jako pátou dimenzi stranické soutěže uvádí v duchu Inglehartova přístupu *postmaterialismus*.

Šestou dimenzí je *podpora režimu*. V tomto případě ji interpretuje jako spor mezi stranami, jež stávající demokratický politický režim podporují, a těmi, které požadují jeho změnu nebo zásadní systémovou reformu. Za nejtypičtější skupinu stran vymezujících se na této linii, tj. vůči danému režimu, označuje Lijphart komunisty. Jak ovšem upozorňuje, s modifikací jejich profilu od sedmdesátých let, uvolněním závislosti na Moskvě a akceptováním pravidel demokratické politické soutěže se jejich původní antisystémový (antirežimní) charakter oslabil (podrobně níže).

Poslední důležitou dimenzí, kterou Lijphart identifikuje, je *zahraniční politika*. Ještě v kontextu existující železné opony upozorňuje na rozdíl mezi komunistickými stranami, které si zachovaly ortodoxně prosovětskou orientaci, ve srovnání s těmi, jež se vazby na moskevskou centrálu zřekly. Kromě této dnes už historické záležitosti je pro současnost zajímavější jiný příklad zahraničněpolitické linie uváděný Lijphartem – spor okolo *evropské integrace*. Evropská dimenze, tj. spor mezi formacemi obhajujícími pokračování a prohlubování procesu evropské integrace a stranami, jež tento proces odmítají, popřípadě mají k některým jeho aspektům vážné výhrady, nabývá v současné době na významu. Konflikt okolo tohoto tématu se stal „viditelným“ v politice mnoha evropských států, a to včetně zemí střední Evropy, které vstoupily do EU v roce 2004.

Možné zachycení postojů politických stran k evropské integraci a EU

Zdroj: Conti, 2003: 23–24

Stranický postoj	Obecná charakteristika stranického postoje	Typ přístupu	Konečný cíl	Způsob integrace	Jazyk
Tvrdý euro-skepticismus	Prosazují vystoupení z EU nebo radikální změnu trajektorie celého projektu evropské integrace. Jsou vůči integraci protestně zaměřené.	princiální opozice	radikální změna trajektorie EU nebo vystoupení země z unie	návrat kompetencí členským státům	založený na protestu
Měkký euro-skepticismus	Nejsou principiálně proti členství v EU a evropské integraci, ale jsou v opozici vůči EU v jedné nebo více politických oblastech, nebo pocítují, že „národní zájem“ je v rozporu se současným směřováním EU. Jsou ochotni přijmout reformu EU.	kvalifikovaná opozice	reforma trajektorie EU	mezivládní přístup	orientovaný na cíl
Neutrální, nejasný, případně ne-specifikovaný postoj	Nemají vyhraněný celkový pohled na evropskou integraci. K některým partiálními politikám mohou vyjadřovat názor, ale není možné přesně identifikovat celkový postoj strany.				
Funkční euro-peanismus	Podpora evropské integrace může být vedena snahou sloužit domácím zájmům, nebo zvláštnímu stranickému cíli. Nezpochybují pokračování integrace, pokud bude sloužit těmto zájmům. Jinak obhajují status quo.	kvalifikovaná podpora	status quo nebo další pokračování integrace sloužící národním (stranickým) zájmům	mezivládní přístup	orientovaný na cíl
Ztotožňující (identitární) europeanismus	Požadují přesun dalších kompetencí z národní na nadnárodní úroveň, federální uspořádání Evropy a evropské občanství. Prohlubování integrace je jejich zásadním cílem.	princiální podpora	bezpodmínečná podpora integrace	nadnárodní přístup	oslavný

Společensko-politický diskurz okolo evropské integrace a EU není obvykle považován za novou významnou konfliktní linii, ale nejvýše za jednu z dimenzí stranické soutěže (srov. Mair, 2000). Bez ohledu na to lze od konce devadesátých let zaznamenat boom konceptů, které s postojem stran k této otázce pracují a snaží se ji typologicky podchytit (Taggart – Szczerbiak, 2002; Kopecký – Mudde, 2002). Tabulka 4 představuje jeden z těchto konceptů – koncept italského politologa Nicolý Contiho. Tento koncept pokrývá různé možnosti stranických postojů k této otázce, od zásadního odmítání EU a evropské integrace, pro nějž se obecně vžilo označení tvrdý euroskepticismus, až po bezvýhradnou podporu integrace a směřování k jednotnému evropskému státu.

Konfliktní linie v postkomunistických zemích střední Evropy

V podmínkách zemí bývalého východního bloku je aplikace „sociologicky“ chápaných konfliktních linií více než problematická. V období trvání komunistických režimů zde totiž došlo k natolik hlubokým společenským a politickým změnám, že tradiční sociopolitické struktury včetně dávné struktury konfliktních linií byly vážně narušeny, nebo dokonce zničeny. Obnova historických „předkomunistických“ stran byla až na drobné výjimky nepříliš úspěšná. Navíc se v postkomunistických zemích projevila (a dodnes mnohdy projevuje) mimořádně vysoká voličská volatilita a odlišné chápání pojmů „pravice“ a „levice“ ve srovnání se západní Evropou, kde rozdělení na pravici a levice vychází zejména z nejdůležitější konfliktní linie vlastníci–pracující. Proto jsou konfliktní linie v tomto regionu vnímány jednoznačně jako „politické“ a navíc transformační. Zohledňuje to vysokou míru jejich nestálosti a rozmanitosti, která odpovídá dynamicky se měnícím sociálním a politickým strukturám (Hloušek, 2002b).

Ve všech středoevropských a východoevropských zemích hrála na počátku transformace určující roli linie, kterou bychom mohli označit za **konfliktní linii vedoucí mezi komunistickým režimem a antirežimní opozicí** reprezentovanou nejvýrazněji „střechovými“ hnutími, jako byla Solidarita, Občanské fórum nebo Veřejnost proti násilí. Tento konflikt tvořil základ struktury systému a v mnoha případech v sobě v zárodečné podobě obsahoval další konfliktní linie, a to jak tradiční, tak transformační. Linie konfliktu o podobu režimu zpravidla ale dlouho nepřežila první svobodné volby.

Mnohdy tato konfliktní linie přetrvává v určité zbytkové podobě konfliktu mezi exkomunistickými „sociálnědemokratizovanými“ stranami a formacemi, které navazují na dávnou antikomunistickou opozici. Typickým příkladem je Polsko nebo Maďarsko, kde dodnes komunistický, nebo naopak antikomunistický *původ* současných stranických aktérů hraje významnou roli. Může být manifestován např. v diskusích o procesu dekomunizace, ve sporech ohledně

lustrací a obecně v postojích k otázce vyrovnání se s komunistickou minulostí. Pracovně bychom mohli tuto linii označit jako reziduální konfliktní linii **komunismus–antikomunismus**.

V pozdější fázi demokratické transformace došlo k diferenciaci dalších konfliktních linií. Soudíme, že nejdůležitější z nich byly a jsou **socioekonomická konfliktní linie transformace** a konfliktní linie nacionalismus kontra regionalismus či etnicita – zkráceně **nacionalistická konfliktní linie transformace**. Tyto konfliktní linie lze vysledovat ve všech postkomunistických stranicko-politických systémech, vyznačují se nebývalou mobilizační silou a mají dlouhodobou perspektivu, neboť v sobě zahrnují i dvě tradiční konfliktní linie, významné také v západních společnostech – vlastníci–pracující, resp. centrum–periferie. Neznamená to rozhodně, že jsou to jediné možné konfliktní linie. Někdy se může v dané zemi vyskytnout významná a svým charakterem unikátní konfliktní linie. Typickým příkladem je Slovensko. Zde místní politiku v devadesátých letech zcela ovládl spor okolo osoby a politického stylu premiéra Vladimíra Mečiara a jeho představy o politickém režimu (spor mečiarismus versus antimečiarismus).

Socioekonomická konfliktní linie transformace je založena na tom, že po pádu komunismu nebyly vlastnické vztahy dlouhou dobu ujasněné a sociální a ekonomický status jedince nebyl určen v pravém slova smyslu třídně. Konflikt na sociální a ekonomické bázi probíhal v transformujících se společnostech spíše mezi těmi, kteří na ekonomické a společenské transformaci získali (*winners*), a těmi, kteří se objektivně či subjektivně dostali do marginálního postavení (*losers*). Není to ovšem jediný zdroj socioekonomické konfliktní linie transformace. Tato konfliktní linie je posilována i spory o podobu a rychlost privatizace státního majetku, o rozsah liberalizace ekonomiky, o rozsah záchytné sítě sociálního státu atd. Teprve časem se s postupem ekonomické reformy vyhraňují i sociální skupiny, které podporují různé politické strany na levi či na pravici.

V současné době je možné konstatovat, že v některých zemích, jako je Česká republika, Maďarsko, Litva nebo Slovinsko, se socioekonomická konfliktní linie transformace už velmi blíží socioekonomické dimenzi politické soutěže v současné západoevropské realitě. Na jedné straně této konfliktní linie transformace zpravidla stojí konzervativně a liberálně orientované formace podporující rychlejší transformaci směrem k tržní ekonomice. Proti nim se profilují sociálnědemokratické či socialistické strany, které více zohledňují sociální dopady. Povaha soutěže těchto stran se tím podobá soupeření mezi pravicí a levicí v západní Evropě.

Nacionalistická konfliktní linie transformace vychází z *identity*, která se buduje kolem národů či etnických skupin, náboženských vyznání či jazykových odlišností. Je v ní tedy obsažena rokkanovská konfliktní linie centrum–periferie. Vzhledem ke skutečnosti, že u mnoha etnik a národů postkomunis-

Hlavní konfliktní linie transformace

Zdroj: Hloušek – Kopeček 2004: 53

Konfliktní linie transformace	Klíčové sporné otázky	Strany profilující se na této konfliktní linii
spor o podobu režimu	povaha (charakter) režimu, rychlost, intenzita a směřování společenské a politické transformace	transformující se komunistická strana hnutí typu fóra antikomunistické formace disidentské provenience
socioekonomická konfliktní linie	otázka zisků či ztrát v ekonomické transformaci spor o podobu a rychlost ekonomické transformace zárodek cleavage vlastníci–pracující (otázky míry ekonomické redistribuce)	liberálně-konzervativní formace „sociáldemokratizované“ exkomunistické strany obnovené socialistické či sociálnědemokratické formace
nacionalistická konfliktní linie	existence menšinového etnika či specifického regionu existence jiného národa vnímaného jako tradiční „nepřítel“ spor o podobu režimu (inkluzivní občanská společnost versus „etnokracie“)	strany/hnutí národnostních menšin regionální formace nacionalistické formace s „celonárodním posláním“
reziduální konfliktní linie z předkomunistické éry	církev–stát město–venkov	křesťanskodemokratické a křesťansko-národní strany agrární formace
reziduální konfliktní linie komunismus–antikomunismus	proces dekomunizace vztah ke komunistické minulosti	exkomunistické strany neokomunistické strany strany vzniklé z hnutí typu fóra
zárodečná postmaterialistická konfliktní linie	materiální–postmateriální hodnoty	strany zelených hnutí typu fóra (částečně) sociálně-liberální formace

tické Evropy nebyl v minulosti završen národotvorný a státotvorný proces, je zvýšená role národnostně či etnicky motivovaných požadavků – zejména touha po vytvoření moderního národního státu – pochopitelná (srov. Gellner, 2003: 67–72). Složitou etnickou situaci některých středoevropských a východoevropských zemí navíc komplikují historické resentimenty a různé tradice národnostního či etnického útlaku. Z toho plynoucí kolektivně sdílené obrazy „tradičního národního nepřítele“ se stávají velmi silnou politickou zbraní.

Dokládá to vnímání Maďarů částí slovenské společnosti nebo Rusů ze strany Lotyšů a Estonců atd. V prostoru střední Evropy a Pobaltí se na rozdíl od většiny balkánských států nikde neprosadila nacionalistická konfliktní linie jako dominantní. V Maďarsku a ještě výrazněji v Lotyšsku, Estonsku a na Slovensku ale byla velmi silná. Tabulka 5 zobrazuje pohled na konfliktní linie transformace i se stranami, které se na nich profilují.

Stranické spektrum v zemích s převažující socioekonomickou linií se v podstatě koncentruje kolem osy levice–právice. Vede to k tomu, že v takových stranických systémech je organizace i ideově-programová profilace jednotlivých stran – článků tohoto systému – bližší klasickým západním modelům. Tím se dostáváme k otázce, jak klasifikovat strany podle jejich ideově-programové blízkosti.

Stranické rodiny v evropské komparativní perspektivě

Velmi často jsou politické strany napříč Evropou spojovány do větších spřízněných skupin, jež jsou nazývány *stranickými rodinami*.^{*} V této souvislosti jsou uváděny dvě úzce provázané charakteristiky ovlivňující tuto stranickou spřízněnost (Beyme, 1982). Především je to *původ stran*, tj. už naznačený vliv analogických historicko-společenských okolností, za nichž se strany zrodily. Konfliktní linie založené na reprezentaci zájmů určitého společenského segmentu (dělnictva, věřících, rolníků aj.) „vyprodukovaly“ podobně orientované strany (sociálnědemokratické, křesťanské, agrární aj.) v různých částech Evropy. S tím se pojí druhý aspekt, tj. podobnost jejich *ideově-programového profilu*. Jak už bylo naznačeno, v průběhu posledních desetiletí se západoevropské společnosti výrazně měnily. Promítlo se to do jistého otupení ideologických rozdílů mezi jednotlivými rodinami. Vedlo to k tomu, že se některé rodiny či jejich jednotliví členové některých tradičních prvků své identity zbavili nebo jejich význam ve své identitě oslabili a naopak některé nové prvky vstřebali. Souběžně s tím se dostavilo určité setření hranic mezi některými rodinami a jejich sblížení. Přes tyto dynamické proměny je stále možné provést rozdělení stran na základě dvou výše zmíněných charakteristik.

Díky už naznačenému ideově-programovému přibližování minimálně některých politických stran střední a východní Evropy k západoevropskému „standardu“ je možné pracovat s klasifikací podle stranických rodin i v těchto zemích, byť je zapotřebí zohledňovat některá postkomunistická specifika

^{*} Někdy se také hovoří o stranicko-politických rodinách nebo duchovních rodinách.

(Fiala – Strmiska, 2002). V tomto případě je ovšem zapotřebí upřednostnit ideově-programovou orientaci před původem.* Důvodem je diskontinuita místních stranických systémů, v nichž většina současných stran vznikla až po roce 1989.

Jako třetí charakteristika stranických rodin je kromě původu a ideově-programové orientace někdy přidáváno *členství v nadnárodních stranických strukturách* seskupujících strany s podobnou orientací (Gallagher – Laver – Mair, 2001: 202–203). Například u socialistických a sociálnědemokratických stran to je na evropské úrovni Strana evropských socialistů (PES) a u liberálů Evropská liberální, demokratická a reformní strana (ELDR). Je ovšem diskutabilní přisoudit této charakteristice stejný význam jako předchozím dvěma. Důvodem je skutečnost, že u některých stranických rodin nadnárodní stranická reprezentace nemusí existovat, protože daná rodina je příliš slabá (např. u současných agrárních stran) nebo se strany více rodin mohou spojovat v jedné nadnárodní struktuře. Příkladem je Evropská lidová strana (EPP). Tato formace dnes kromě křesťanskodemokratických stran, které stály u jejího zrodu, zahrnuje i řadu konzervativních, popřípadě konzervativně-liberálních formací, jako je francouzský Svaz pro lidové hnutí (UMP), dánská Konzervativní lidová strana (KRF), maďarský Fidesz nebo Berlusconiho Vzhůru Itálie (FI).

Kromě toho mnohé strany o členství v určité etablované nadnárodní stranické struktuře usilují spíše z taktických než ideově-programových důvodů. To je zvláště důležité pro mnohé strany z postkomunistického prostoru, u nichž to může mít významný dopad na jejich politickou legitimitu i v domácím prostředí. Zpětný vliv, který členství v dané nadnárodní stranické organizaci má na jejich ideově-politický profil, ale může být někdy pouze vnějškový. Nezřídka sice mohou demonstrovat svou sounáležitost s danou nadnárodní strukturou, avšak pro jejich postoje k vnitropolitickým tématům v „mateřské“ zemi to má omezený význam.

V rámci klasického pravolevého socioekonomického členění politického spektra lze identifikovat tyto stranické rodiny: na levi – *sociální demokraty*, rodinu *komunistických stran*, o nichž se někdy šířeji hovoří jako o rodině *radikálně levicových stran*, a *zelené*; na pravici – *křesťanské demokraty*, *konzervativce* a *liberály* a značně nesourodou rodinu *krajně pravicových stran*. Mimo to bývá často vydělována rodina *regionálních a etnických stran*, které jsou ovšem zpravidla na pravolevé ose těžko zařaditelné.

Z hlediska svého významu je dnes už jen omezeně důležitá rodina *agrárních stran*, která historicky patřila k velmi významným (vliv konfliktní linie město–venkov). Tradičně vlivné agrární strany fungovaly ve všech pěti skan-

* Svou roli nicméně může i v tomto prostoru sehrávat přihlášení se některých stran k tradici nebo přímo kontinuitě s některou politickou formací či táborem z předkomunistické éry.

dinávských státech, ve Švýcarsku a před nástupem komunismu i ve střední Evropě. V důsledku úbytku agrárního elektorátu po druhé světové válce ovšem skandinávské agrární strany provedly důležitou reorientaci ve snaze oslovit středostavovské městské vrstvy. Do svého profilu souběžně s tím inkorporovaly určité liberální prvky a změnily název na strany středu. V současnosti se relevance bývalých agrárních stran značně liší (jak ukazují jednotlivé kapitoly této knihy). Švýcarští agrárníci potom rovněž prošli transformací profilu, a to i prostřednictvím spojení s jinými formacemi. Po roce 1989 se sice projevila tendence k revitalizaci agrárních stran prakticky v celé střední Evropě, avšak až na výjimky, jakou je např. Polská lidová strana (PSL), jde v současnosti o marginální nebo téměř marginální formace.

Kromě toho lze v současné Evropě najít řadu stran, které nejsou přiřaditelné do žádné stranické rodiny. Patří sem už zmíněné monotematické formace. Ve střední a ještě více ve východní Evropě pak platí, že ideově-programová orientace některých formací je stále „v pohybu“. Významně zde působí i omezená životnost mnohých stran, která neposkytuje čas a prostor pro zformování jasnější a trvalejší identity. Obvyklým řešením je řazení těchto stran do kategorie „ostatní“.

Sociální demokraté

Tyto strany představují nejvýznamnější rodinu na levici. Nejlepší volební výsledky v dnešní Evropě z nich dosahuje Sociálnědemokratická strana Německa (SPD), Sociálnědemokratická strana Rakouska (SPÖ), Švédská sociálnědemokratická strana práce (SAP), Norská strana práce (DNA), francouzská Socialistická strana (PS), Španělská socialistická dělnická strana (PSOE), britská Labouristická strana (LAB) nebo Maltská labouristická strana (MLP). Všechny tyto strany získávají hlasy alespoň třetiny nebo i více voličů. Naopak k nejslabším evropským sociálním demokraciím patří Sociálnědemokratická strana Švýcarska (SPS), která dlouhodobě sbírá pouze okolo pětiny voličských hlasů. Ještě slabší je irská Labouristická strana (LP).

V postkomunistické Evropě došlo po roce 1989 jen ojediněle k úspěšné obnově „historické“ sociálnědemokratické strany z předkomunistické éry. Výjimkou je Česká strana sociálně demokratická (ČSSD). Jinak zde většinou proběhla „sociáldemokratizace“ bývalých komunistických stran, které obnovené „historické“ sociální demokracie zcela zastínily. Takovými exkomunistickými stranami jsou (nebo byly) např. Litevská demokratická strana práce (LDDP), polský Svaz demokratické levice (SLD) nebo Maďarská socialistická strana (MSZP).

Sociálnědemokratické strany se obvykle po svém vzniku v závěru 19. století vyznačovaly revolučním radikalismem, marxistickým nebo marxismu blízkým

socialistickým programem a odmítnutím tržního hospodářství (konfliktní linie vlastníci–pracující). Přineslo jim to nálepku antisystémových formací, které usilují o změnu základních principů tehdejšího společenského a politického uspořádání. Toto vnímání ale postupně mizelo s tím, jak jejich původní identita procházela revizí, a jak se měnil společenský a institucionální kontext v souvislosti s postupující demokratizací. Sociální demokraté časem akceptovali liberální zásady politického řádu a volebně-parlamentní arénu začali brát jako jediné možné „hřiště“ politické soutěže. Stali se díky tomu přijatelnými politickými partnery, což jim otevřelo přístup k vládní moci. Na marxistický program postupně rezignovali. Představu radikální proměny společnosti nahradili vizí vytvoření silného sociálního státu s rozsáhlým veřejným sektorem. Jako základ hospodářství akceptovali smíšenou ekonomiku. V programu sociálnědemokratických stran zůstal nicméně zachován důraz na solidaritu, sociální spravedlnost a ochranu sociálně slabších.

Sociálnědemokratické strany většinou v posledních desetiletích 20. století rozvolnily svou původně silnou vazbu na odbory. Byla to mimo jiné reakce na jejich posun více ke středu politického spektra a další větší či menší revizi tradiční sociálnědemokratické orientace. Ideově-programová proměna sociálních demokratů došla nejdále na přelomu 20. a 21. století u britských labouristů, kteří ovšem historicky nikdy marxismus nehlásali. Labouristé v ekonomické oblasti přijali zcela liberální program, rezignovali na státní zásahy do ekonomiky a zaměřili se na vytvoření co nejpríznivějšího podnikatelského prostředí a minimalizaci státního vlastnictví. Transformaci této strany rámovalo přijetí nového označení „New Labour“.

Komunisté a rodina radikálně levicových stran

V prostoru západní a střední Evropy existuje v současnosti jen málo významnějších komunistických stran. Vznikaly secesí levicového křídla od sociálnědemokratických nebo socialistických stran (viz výše mezinárodní revoluce). Tato levicová křídla kritizovala odklon sociálnědemokratických stran od představy o revoluční změně společnosti, přijala za svou marxisticko-leninskou ideologii, třídní boj a představu vytvoření společnosti založené na diktatuře proletariátu. Odmítla politickou soutěž založenou na pluralitě a respektování zásad liberální demokracie. V meziválečném období a po druhé světové válce byly západoevropské komunistické strany loajálními vykonavateli příkazů Komunistické strany Sovětského svazu.

Po volebním vzestupu, který západoevropské komunistické strany zaznamenaly těsně po druhé světové válce, se dostavila pozvolná eroze jejich politického potenciálu a někde byly politicky prakticky marginalizovány (Rakousko, Irsko, Malta, Velká Británie, Dánsko, Norsko, Spolková republika

Německo). Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století se za velké komunistické strany, tj. s voličskými zisky nad 15 % hlasů, v prostoru západní Evropy daly označit pouze Italská komunistická strana (PCI), Francouzská komunistická strana (PCF), Demokratická liga finského lidu (SKDL) a islandský Lidový svaz (Ab). S obnovou demokratických režimů a legalizací komunistických stran v Řecku, Portugalsku a Španělsku v polovině sedmdesátých let se přechodně dostavil vzestup komunistů v těchto zemích.

Volební eroze vedla část západoevropských komunistů k modifikaci politického profilu i kurzu. Většinou uvolnili svou závislost na Moskvě, což se v praxi obvykle projevilo např. odsouzením invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968. V polovině sedmdesátých let se pak především itaľští, španěľští a původně i francouzští komunisté pokusili formulovat novou politickou platformu, kterou označili jako *eurokomunismus*. Odmítli násilnou změnu demokratického režimu, distancovali se od sovětské politické ortodoxie a podoby komunismu v Sovětském svazu, akceptovali pluralitní systém více stran a význam individuálních občanských práv. Ideologický posun směřoval k prolomení izolace, v níž se v politickém spektru komunistické strany nacházely. Gorbačovova perestrojka a rozpad východního bloku většinu západoevropských komunistických stran „popostrčily“ k dalšímu posunu identity. Asi nejvýrazněji se to projevilo u italských komunistů, kteří zcela rezignovali na původní komunistickou identitu a vytvořili novou Demokratickou stranu levice (PDS). Po pozdější fúzi s dalšími levicovými skupinami v současnosti vystupují pod názvem Levicoví demokraté (DS) a svým profilem se neliší od sociálnědemokratických stran. Tento proces se podobá „sociálnědemokratizaci“ některých komunistických stran bývalého východního bloku. Tyto strany, disponující před rokem 1989 mocenským monopolem, se v rámci adaptace na nové podmínky soutěživé (kompetitivní) politiky zbavily marxisticko-leninské ideologie a centrálně plánovanou ekonomiku ve svém programu nahradily přihlášením se k tržnímu hospodářství se sociálním akcentem.

Avšak i ty komunistické strany, které si po rozpadu východního bloku uchovaly silné prvky tradiční komunistické ideologie, jsou pouze malými stranami, které podporuje jen několik málo procent voličů. To je případ Francouzské komunistické strany (PCF), italské Komunistické obnovy (PRC) vytvořené tradicionalistickým křídlem bývalé PCI nebo ještě ortodoxnější Komunistické strany Řecka (KKE). Prostředkem, jak řešit problém příliš malé voličské banky, se pro některé komunistické strany stalo vytvoření širších volebních koalic, zahrnujících další malé levicové subjekty. Typickým příkladem je španělská koalice Spojená levice (IU), jejímž nejsilnějším aktérem je Komunistická strana Španělska (PCE). V současnosti je voličsky nejvýznamnější komunistickou stranou v prostoru EU Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM). KSČM současně představuje jednu z nejortodoxnějších komunistických stran v Evropě.

Úpadek a proměna komunistických stran v posledních desetiletích vedou k otázce, zda zcela nenahradit tuto rodinu širěji pojatou *rodinou radikálně levicových stran*. Historicky byly krajně levicové nekomunistické strany svým volebním významem ve stínu komunistických stran. V dnešní západní Evropě ale existuje nezanedbatelné množství těchto stran dosahujících solidních volebních výsledků. Nezřídka se jedná o bývalé komunistické strany nebo jejich odštěpky, které postupně oslabovaly svou marxistickou orientaci a vstřebávaly nové pacifistické, feministické a především ekologické prvky. Příkladem je švédská Levicová strana (Vp), dánská Socialistická lidová strana (SF), norská Levicová socialistická strana (SV) nebo nizozemská Zelená levice (GL). Představují tím konkurenci klasickým ekologickým stranám (viz níže).*

Kromě těchto radikálně levicových stran s environmentálním designem je dnešní evropská krajní levice velmi rozmanitá. Příkladem může být francouzský trockistický Dělnický boj (LO), nizozemská původně maoistická Socialistická strana (SP) anebo dnes už politicky marginální populistické Sdružení dělníků Slovenska (ZRS). Volební výsledky radikálně levicových stran jsou ovšem často značně kolísavé a jejich relevance zpravidla malá nebo minimální.

Zelení

Rodina ekologických stran (zelených) zaznamenala svůj vzestup v podmínkách západní Evropy až od konce sedmdesátých let 20. století. Zelení se tehdy stali atraktivní především pro mladou generaci voličů (konfliktní linie materialismus–postmaterialismus). Ve všech případech, kdy se formace této orientace dokázaly prosadit, se jedná o malé strany, zpravidla získávající do 10 % hlasů. K politicky nejúspěšnějším patří němečtí, belgičtí, francouzští a finští zelení. Ve všech těchto případech jde o strany, které v devadesátých letech zasedly ve vládě jako menší koaliční partneři sociálních demokratů.

V podmínkách střední a východní Evropy po roce 1989 se zelení prozatím příliš prosadit nedokázali. Hlavní příčinou byla probíhající ekonomická transformace, která zaměřila zájem voličů úplně jiným směrem a drasticky zúžila prostor pro zelené. Avšak i v podmínkách západní Evropy existují země, kde jsou zelení z různých důvodů – většinový volební systém znevýhodňující malé politické formace (Velká Británie) nebo úspěch radikálně levicově–environmentální formace (Norsko) – politicky marginální.

Klíčová pro strany zelených je profilace na ekologické problematice. Podle jejich názoru je zapotřebí ekonomický růst a podnikání přizpůsobit principům trvale udržitelného rozvoje. Zelení obvykle ve svém programu rovněž zdůrazňují zajištění míru ve světě, odzbrojení, rozsáhlou pomoc zemím třetího světa, rovnost pohlaví, ochranu menšin a sociální spravedlnost.

* Někdy je z těchto stran konstruována další stranická rodina – Nová levice (např. Gallagher – Laver – Mair 2001: 209).

Křesťanští demokraté

Křesťanskodemokratická stranická rodina je nejvýznamnější stranickou rodinou v pravé části politického spektra a křesťanskodemokratické strany jsou až na několik výjimek, jako je Island, Velká Británie nebo Malta, přítomny prakticky ve všech západoevropských zemích. K nejvýznamnějším patří německá Křesťanskodemokratická unie (CDU) a její sesterská Křesťansko-sociální unie v Bavorsku (CSU), nizozemská Křesťanskodemokratická výzva (CDA), Rakouská lidová strana (ÖVP) nebo lucemburská Křesťansko-sociální lidová strana (CSV). Mnohé křesťanské demokracie procházely v posledních desetiletích krizí, jejíž kořeny byly spojeny s úbytkem jejich původního elektorátu. Italská Křesťanská demokracie (DC) se dokonce v polovině devadesátých let 20. století rozpadla a její nástupnické subjekty jsou dnes pouze vedlejšími hráči ve stranicko-politickém systému. Vážné problémy postihly i ÖVP, CDA a částečně i CDU, nicméně na základě jejich posledních volebních výsledků se zdá, že svou voličskou krizi dokázaly překonat.

Zvláštními případy z pohledu křesťanskodemokratické rodiny jsou Irsko a Španělsko. Irská Fine Gael (FG) má sice silné křesťanské prvky, ovšem ve stranicko-politické soutěži je důležitější její konzervativní báze. Je to dáno silným prolnutím katolicismu a irské národní identity, což minimalizovalo význam konfliktní linie církev–stát. V praxi tak nevznikla potřeba vytvoření explicitně křesťanské strany. Ve Španělsku zase dominantní aktér v pravé části spektra, Lidová strana (PP), sice má nepochybně ve svém profilu zastoupeny silné křesťanské prvky, ale opět je pro ni podstatnější konzervativní základ její identity.

Výše zmíněné křesťanské demokracie mají převážně katolický původ. Strany s protestantským původem jsou menšinovou skupinou. Lze je nalézt pouze ve Skandinávii, ve Švýcarsku a v Nizozemsku. K vzestupu primárně protestantských stran došlo většinou až po druhé světové válce, ovšem dodnes se zpravidla jedná jen o malé nebo nejvýše středně velké formace (norská Křesťanská lidová strana – KrF).

V podmínkách postkomunistické střední Evropy obecně význam křesťanských demokracií zaostává za stavem v západní části Evropy. Křesťanští demokraté zde obvykle fungují v pozici malé strany. Příkladem je česká Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová (KDU–ČSL), Slovinská lidová strana (SLS) nebo slovenské Křesťanskodemokratické hnutí (KDH). I ve střední Evropě se objevily případy, kdy velká konzervativní formace vstřebala silné křesťanské prvky (Fidesz).

V současnosti se křesťanskodemokratické strany obvykle vymezují nadkonfesně. Výrazně se rovněž oslabil původní náboženský mobilizační apel zaměřený proti postupující sekularizaci a antiklerikalismu, na němž křesťanské strany původně vznikaly (konfliktní linie církev–stát). To ovšem zpravidla

neplatí pro malé protestanské strany, které se stále silně vymezují proti liberalizaci a „bezbožnosti“ současné západní společnosti. Identita většiny křesťanskodemokratických stran se postupem času rozšířila o další prvky, a to včetně liberální akceptace tržního hospodářství s důrazem na jeho sociální stránku (sociální tržní hospodářství). Od liberálních stran křesťanské demokraty odlišuje nejen centrističtější ekonomický program stále často preferující sociální stát, ale především důraz na rodinu a tradiční hodnoty.

Konzervativci

V zemích, jako je Velké Británie, Irsko, Malta nebo Řecko, kde se neprosadila „klasická“ křesťanská demokracie, obsadily zpravidla větší část pravé části spektra konzervativní strany. Obvykle se jednalo o důsledek absence nebo slabosti klasické konfliktní linie církev–stát, což učinilo z konzervativců hlavního oponenta sociálních demokratů. Specificky se vyvíjela situace ve Francii a v Itálii. Ve Francii původně fungovalo významné křesťanskodemokratické Lidové republikánské hnutí (MRP), které se ovšem v šedesátých letech 20. století z politické scény vytratilo. Jeho místo ve stranicko-politickém systému vyplnili právě především konzervativci, tj. Sdružení pro republiku (RPR) a dnes jeho nástupce Svaz pro lidové hnutí (UMP). Podobně v Itálii po rozpadu Křesťanské demokracie (DC) většinu pravé části spektra vyplnila konzervativní Forza Italia (FI).

V postkomunistické Evropě patří k velkým a v zásadě stabilizovaným konzervativním formacím česká Občanská demokratická strana (ODS) a maďarský Fidesz-Maďarská občanská strana. Zajímavé je, že obě původně začínaly jako liberálně orientované formace. Určité specifikum vykazuje Skandinávie (s výjimkou Islandu), kde díky tradičně větší fragmentovanosti stranického systému napravo od středu představují konzervativci pouze malé až středně velké formace.

Konzervativní strany silně akcentují význam národa, státu, obrany národních zájmů a tradice. V ekonomické oblasti od původně opatrného vztahu k volnému trhu později konzervativci přešli k liberální orientaci na tržní ekonomiku a podporu podnikání. I proto se o těchto stranách v současnosti běžně hovoří jako o konzervativně-liberálních.

Liberálové

Liberální strany většinou představují v evropských stranických systémech malé formace. Téměř ve všech státech západní Evropy jsou ovšem přítomny. K výjimkám, které ve volbách výrazně překračují desetiprocentní hranici,

a náleží tedy do kategorie středně velkých stran, patří valonští a vlámské liberálové, lucemburská Demokratická strana (DP), nizozemská Lidová strana pro svobodu a demokracii (VVD) a švýcarská Svobodomyšlná demokratická strana (FDP). V podmínkách střední Evropy dosahují podobných volebních zisků Liberální demokraté Slovinska (LDS). Vysoké procento hlasů tradičně sbírají i britští liberálové, kteří ale vzhledem k většinovému volebnímu systému dosahují v národních volbách jen malých mandátních zisků. Zvláštní výjimkou velké liberální strany je Portugalsko, kde místní liberálové vystupují pod netypickým názvem Sociálnědemokratická strana (PSD).

Liberální strany historicky vznikaly jako obhájci prosazování individuálních práv a svobod a odpůrci vlivu náboženství na politický život. Právě jejich antiklerikalismus je odděloval od křesťanskodemokratických stran. Kromě toho se liberálové obvykle vyznačovali důrazem na minimalizaci role státu ve společnosti a v hospodářství, což je odlišovalo od sociálních demokratů. Jedním z důsledků této situace byla výhodná pozice blízko středu politického spektra, byť je jinak jejich ekonomická orientace posouvána výrazně napravo. Přes malý voličský potenciál to liberálům v některých evropských zemích zajistilo téměř trvalou roli menšího partnera v pravostředových i levostředových koaličních vládách. Typicky tímto způsobem až do devadesátých let 20. století fungovali němečtí Svobodní demokraté (FDP), kteří vytvářeli vládní koalice buď s křesťanskými, nebo se sociální demokraty. Ve Skandinávii, jmenovitě ve Švédsku, Norsku a Dánsku, se v poslední čtvrtině 20. století prosadil odlišný model. Ve vládách se tam spojují všechny strany napravo od středu včetně liberálů (bez krajně pravicových) proti dominantní straně v systému – sociální demokracii. Ta je proto čas od času zatlačena do opozice.

V sociálně-ekonomickém ohledu jsou ale současné liberální strany už značně diferencované. Tradiční silně protržní orientace se drží liberálové v Belgii, Německu nebo třeba v Lucembursku. Ovšem např. v nizozemských poměrech kromě nesporně pravicové Lidové strany pro svobodu a demokracii (VVD) působí i Demokraté 66 (D66). Jedná se o sociálně-liberální formaci, která se vyznačuje důrazem na sociální spravedlnost, egalitarismus a silný sociální stát. Podobný profil jako D66 mají také norští Liberálové (V) a dánská Radikální liberální strana (RV).

Krajně pravicové strany

Umisťovat krajně pravicové strany do jednoho celku a obecně z nich vytvářet jednotnou stranickou rodinu je značně problematické. Důvodem je rozdílnost jejich politického profilu. Jen velmi těžko se hledají jednotící elementy. Často zmiňovaná xenofobie a rasismus těchto stran mohou být různě silné. Navíc identita některých z nich výrazně přesahuje do jiných stranických rodin.

Například Svobodomyšlná strana Rakouska (FPÖ), řazená do této skupiny, má blízko i k liberální stranické rodině. Podobně postfašistická italská Národní aliance (AN), fungující dříve pod názvem Italské sociální hnutí (MSI), má blízko ke konzervativní rodině nebo Vlámský blok (VB) v Belgii je vzhledem ke své primárně etnické orientaci velmi blízky rodině etnických a regionálních stran. Další reprezentanti této rodiny, Pokroková strana v Dánsku a Norsku, vznikli původně jako monotematické strany založené na protestu proti vysoké progresivitě zdanění, a teprve později svou programatiku rozšířily o kritiku příliš liberální imigrační a azylové politiky.

Lze nicméně vysledovat několik pravidelných a v různé míře se vyskytujících společných momentů. Za prvé je to obvyklý antiimigrační apel zaměřený především proti uprchlíkům a přistěhovalcům z třetího světa, kteří jsou pro většinu západoevropských zemí vážným politickým a sociálním problémem. Souvisí s tím i odpor krajně pravicových stran k multikulturalismu, hlásanému většinou politické levice. Toto kritérium nicméně neplatí pro země střední Evropy, kde je přistěhovalců prozatím jen omezený počet. V tomto případě bývá pro formace, jako je Slovenská národní strana (SNS), Strana maďarské pravdy a života (MIÉP) nebo Slovinská národní strana (SNS), podstatnější nacionální apel zaměřený buď vůči etnickým menšinám, nebo sousedícím národům.

Druhým důležitým pojítkem radikálně pravicových stran je mobilizace proti dosavadnímu politickému establishmentu (antielitářský apel). Živnou půdou pro něj je citlivé společenské vnímání korupce u některých představitelů politické třídy, ale i pocit neexistence umírněné politické alternativy k dosavadní vládní elitě. Typickým příkladem zde může být vzestup rakouské FPÖ, která mohla těžit z dlouhodobého společného vládnutí dvou velkých stran – sociálních a křesťanských demokratů.

Regionální a etnické strany

Pro strany zařazené v této rodině je podstatná orientace na obranu zájmů určitého regionu či etnika nebo obojího. Jsou typickým produktem střetu mezi centrem a periferií. Cílem stran profilujících se v této rodině může být dosažení většího stupně autonomie pro daný region, federalizace národního státu nebo i plná nezávislost. Právě toto zaměření determinuje jejich chování mnohem více než socioekonomické štěpení.

I v důsledku výrazného regionalizačního trendu a oživení některých malých národních hnutí v současné Evropě počet a význam takových stran obecně roste. Jako příklady napříč Evropou je možné uvést Skotskou národní stranu (SNP) působící ve Skotsku, Konvergenci a jednotu (CiU) v Katalánsku, Jihotyrolskou lidovou stranu (SVP) v italské části Tyrolska, Ligu Ticina (LdT)

v jednom ze švýcarských kantonů, Stranu maďarské koalice (SMK) na jižním Slovensku nebo Švédskou lidovou stranu (SFP) v západní a jižní části Finska. V českých poměrech stojí za pozornost fenomén moravistických stran, k jejichž přechodnému vzestupu došlo na začátku devadesátých let 20. století.

Stranické systémy

Politické strany představují sice základního aktéra politické soutěže, ale samy o sobě nevytváří systém stran. Neméně důležité jsou totiž i jejich vzájemné vztahy, ať už jsou kooperační, např. v podobě volebních či vládních koalic, nebo konfliktní, což se typicky projevuje např. ve vztahu vládních a opozičních stran. Stranický systém tak rozhodně není pouhou množinou stran. Zatímco strany se proměňují relativně pomalu, jejich vztahy se mohou měnit velmi rychle. Proto se strany někdy označují za statický prvek stranických systémů a naopak jejich vztahy za prvek dynamický (srov. Kubát, 2004a: 243).

Už Maurice Duverger v padesátých letech 20. století jednoduše dělil stranické systémy podle počtu stran. Jednak hovořil o systémech s **jednou stranou** (monopartijní), což je typické pro nedemokratické režimy. Dále vydělil systémy se **dvěma stranami** (bipartijní), kde spolu soutěží dvě velké strany, které se v delším či kratším časovém intervalu střídají u vlády. Existence bipartismu je podle Duvergera silně ovlivněna existencí relativního většinového volebního systému (podrobně viz kapitolu *Podněty a výsledky. Volební a stranické systémy v evropských zemích*). Konečně Duverger identifikoval systémy **vícestranické** (multipartijní), tedy systémy s více než dvěma stranami.

Blondelova typologie

Po Duvergerovi propracovalo typologie systémů stran několik dalších autorů. K těm nejužívanějším patří typologie vytvořená Jeanem Blondelem (1968), která kromě počtu stran silně zohledňovala také jejich velikost (sílu). Blondel, jenž se primárně zaměřoval na soutěživé systémy, rozlišil bipartismus, systém dvou a půl strany, multipartismus s dominující stranou a multipartismus bez dominující strany. Zvláště zajímavá byla jeho konstrukce systému **dvou a půl strany**. Povšiml si, že v některých systémech jsou dvě velké politické strany, jedna levostředová a druhá pravostředová, a dále jedna malá centristická („půltá“) strana. Tato třetí malá politická strana má ovšem výrazně větší význam, než by odpovídalo jejím volebním ziskům. Ani jedna ze dvou velkých stran totiž obvykle nedosahuje ve volbách takových mandátních výsledků, aby mohla samostatně sestavit vládu. Zdrojem síly této třetí *pivotální strany* je

tedy její postavení ve středu stranického systému. To ji činí *akceptovatelnou* a současně *nezbytnou* pro sestavení vlády s vítězem voleb.*

Blondel za typické příklady systému dvou a půl strany označoval Německo, Belgie nebo Lucembursko. Tam byli dvěma velkými stranami křesťanští demokraté a sociální demokraté a malou stranou liberálové, kteří se díky tomu ocitli v pozici prakticky permanentní vládní strany (viz výše). V současné době už ovšem Belgie spadá do kategorie multipartismu bez dominující strany. Rovněž Německo se velmi vzdálilo představě systému dvou a půl strany a směřuje k multipartismu bez dominující strany. U Lucemburska, kde proběhly ve srovnání s předchozími dvěma zeměmi nejmenší změny počtu aktérů, je potom sporné, jestli systém skutečně dlouhodobě funguje jako systém dvou a půl strany (viz kapitola o Lucembursku).

Kromě systému dvou a půl strany Blondel hovořil podobně jako Duverger o **bipartismu**. V něm dvě velké strany získávají dohromady okolo 90 % hlasů. Pokud zde existuje třetí strana, je velmi malá a politicky bezvýznamná. Do této kategorie patřila v době, kdy Blondel konstruoval svou typologii, např. Malta nebo Velká Británie.

Další Blondelovskou kategorií byl **multipartismus s dominující stranou**, kde jedna velká strana dosahuje ve volbách pravidelně okolo 40 % hlasů, případně i více, a výrazně svým výsledkem předstihuje ostatní, malé strany.[†] Taková dominující strana ovšem zpravidla nezískává absolutní většinu poslaneckých mandátů, což ji nutí ucházet se při vytváření vlády o podporu dalších formací. Tento systém fungoval na konci šedesátých let 20. století, kdy Blondel konstruoval své rozdělení systémů, u všech skandinávských zemí s výjimkou Finska. V Dánsku, Norsku i Švédsku představovala sociální demokracie právě takovou dominující stranu. Na Islandu pak podobnou roli hrála konzervativní Strana nezávislosti (SF). V posledních desetiletích ovšem došlo k určité erozi podpory dominujících stran a k celkové rekonfiguraci skandinávských stranických systémů. Dánsko to z této kategorie vyřazuje a také ostatní země se od ní vzdalují, byť Švédsko i Norsko jsou do ní stále zařaditelné.

Poslední Blondelova kategorie, **multipartismus bez dominující strany**, se vyznačovala přítomností většího počtu stran, z nichž žádná neměla dominantní

* Blondel si ovšem všiml i toho, že ne vždy byla malá strana v systému dvou a půl strany vhodně ideologicky zaměřena. Ideologicky nemusela být situována blízko středu spektra, ale napravo či nalevo od jedné z velkých stran (např. v Irsku a v Kanadě). V praxi to tvorbu vládních koalic mohlo komplikovat.

† Blondelův výraz „dominant party“ by bylo možné do češtiny překládat jako „dominantní strana“, a nikoli „dominující strana“. V praxi ovšem dochází ke střetu Blondelova pojetí a pojetí Giovanniho Sartoriho, který s termínem „dominantní strana“ rovněž pracuje, ale vymezuje jej obsahově odlišně. Sartori za dominantní označuje formace, jež svým voličským potenciálem „jen“ zřetelně a dlouhodobě předstihují všechny své ostatní soupeře. Podobně jako Miroslav Novák (1997) proto preferujeme pro vyjádření toho rozdílu používání terminologicky mírně odlišných výrazů. Pojem dominantní strana je tedy ponechán pro Sartoriho pojetí.

postavení. Na konci šedesátých let sem Blondel řadil Nizozemsko, Švýcarsko, Francii a Finsko. Ovšem od té doby se tato množina rozrostla o několik dalších zemí jako Dánsko nebo Belgie.

V souvislosti s velikostí stran je nutné zmínit, že v politické vědě neexistuje žádné všeobecně přijímané numerické kritérium, které by striktně dělilo strany na velké a malé, popřípadě velké, středně velké a malé. Ovlivňuje to především odlišná podoba jednotlivých systémů, v nichž se počet aktérů často výrazně liší, stejně jako jejich vztahy. V praxi tak stejně velká strana může mít ve dvou různých systémech zcela odlišný význam (viz níže). Často se zmiňuje kritérium, které používá Peter Mair (1991). Strany, které v dlouhodobější perspektivě získávají v průměru nad 15 % hlasů, označil tento irský politolog za velké a strany pod touto hranicí za malé. Sám Mair ovšem bere toto kritérium pouze jako pracovní nástroj pro zachycení dlouhodobě rostoucího počtu malých stran i stoupajícího procenta hlasů, které získávají na úkor velkých stran v západoevropských podmínkách.

Typologie stranických systémů Giovanniho Sartoriho

Blondelova typologie založená primárně na počtu a velikosti stran jen velmi omezeně reflektovala jejich vztahy. Významný pokrok v teorii systémů stran znamenala práce Giovanniho Sartoriho *Strany a stranické systémy* (1976). Sartori kladl důraz právě na vztahy ve stranickém systému. Podle něj je „stranický systém ... systémem vzájemných působení, které jsou výsledkem stranické soutěže“ (1976: 40).

Sartori pracuje se dvěma kategoriemi. Jednak samozřejmě s počtem stran v daném systému neboli stupněm rozdrobenosti (fragmentace) určujícím **formát systému**. Podstatné přitom je, že odlišuje strany relevantní (významné) od nerelevantních (podrobněji níže). Především však zohledňuje právě onu dynamickou složku – *mechanismus* systému. Právě toto kritérium určuje, jak systém reálně funguje a vymezuje tak **typ systému**. Mechanismus přitom závisí na stupni polarizace, tedy na ideologické vzdálenosti jednotlivých stran. Pojem ideologická vzdálenost vychází ze Sartoriho zjednodušujícího předpokladu, že všechny strany ve stranickém systému lze umístit na klasické socioekonomické pravolevé ose (tzv. jednorozměrné zjednodušení) a tím zjistit ideologickou vzdálenost. Podle toho, jak je velká, je systém více, či méně polarizovaný.

Shrme-li to, Sartori udělal revoluční krok, když odlišil **formát** systému daný počtem relevantních stran od **typu systému**, odvozeného od **stupně ideologické polarizace**. Podívejme se nyní nejprve na otázku odlišení relevantních a nerelevantních stran a posléze na to, jak se formát a typ systému promítají do Sartoriho typologie.

Pro zjištění počtu stran v systému je důležité vyřadit všechny, které nemají v fungování systému vliv. Je tedy potřeba určit, které strany lze považovat v rámci konfigurace daného systému za významné (relevantní) a které nikoli. Sartori stanovil dvě kritéria relevance. Buď má strana **koaliční (vládní) potenciál** (*coalitional potential*), nebo **vyděračský potenciál** (*blackmail potential*) (Sartori, 1976: 122–123; srov. Sartori, 2001: 45). Nemá-li ani jedno, je nevýznamná – irelevantní. Strana nemá koaliční potenciál, nebyla-li nikdy potřebná k vytvoření nějaké (vládní) koaliční většiny nebo při vytváření vládních koalic nebyla vůbec brána v úvahu jako možný partner. I velmi malá strana musí být považována za relevantní, pokud se alespoň někdy nachází v situaci, kdy může být považována za potřebného partnera pro většinovou vládní koalici. Koaliční potenciál se tedy pojí s vládně orientovanými, pro ostatní stranické aktéry ideologicky přijatelnými stranami.

Toto kritérium ovšem nepostihuje potenciál stran, které jsou permanentně v opozici a ostatní aktéři je trvale odmítají jako možného vládního partnera. Přesto ani ty nelze pominout, protože systém evidentně ovlivňují. Jejich roli v systému zachycuje Sartoriho **vyděračský potenciál**. Strana má vyděračský potenciál, pokud její existence nebo vznik ovlivní taktiku soutěže mezi stranami, a zvláště jestliže změní směr soutěže.

Uplatnění obou kritérií demonstroval Sartori na své rodné Itálii. Italská komunistická strana (PCI) získávala ve volbách po druhé světové válce pravidelně okolo čtvrtiny hlasů a někdy i více. Ostatními aktéry ale byla považována za antisystémovou, a nebyla tedy považována za možného vládního partnera. Naproti tomu volebně slabá levicově-centristická liberální Italská republikánská strana (PRI) se účastnila většiny poválečných italských vlád, a dokonce dvakrát získala post premiéra. Její předností bylo umístění blízko středu politického spektra, což zvyšovalo její strategický význam. Měla tedy mnohem větší koaliční potenciál než komunisté, a to bez ohledu na mnohonásobně nižší volební výsledek. Avšak komunisté byli stranou s velkým vyděračským potenciálem, protože jejich volební výsledky zásadně měnily směr stranické soutěže. Permanentně vládní strana Křesťanská demokracie (DC) si musela parlamentní většinu zajistit tím, že do vlády přibrala i velmi malé subjekty, jako byla např. už zmíněná Italská republikánská strana. Neprobíhala tak žádná skutečná vládní alternace, pouze občasná obměna menších vládních partnerů křesťanských demokratů. Obava, že přibrání komunistů do vlády by mohlo ohrozit demokratický režim, zásadně ovlivňovala vládní konfiguraci.

Sartoriho pojmání bipartismu

Sartori vyděluje v rámci soutěživých stranických systémů jako typy bipartismus, umírněný pluralismus, polarizovaný pluralismus a systém predominantní strany.* Jejich přehledné grafické zobrazení a současné zařazení jednotlivých evropských zemí je umístěno na konci kapitoly.

Bipartismus v Sartoriho pojetí vychází z podobného numerického kritéria jako u Duvergera a Blondela, tj. jedná se o soutěž dvou relevantních stran. Když zde tedy mluvíme o formátu stranicko-politického systému, máme tím na mysli dvě strany a bipartismus jako typ. Nezáleží na tom, že v systému operují další strany, pro vládnutí jsou nepotřebné, a tedy nerelevantní. Jedna ze dvou relevantních stran je vždy schopna získat dostatečnou parlamentní většinu, může vládnout samostatně a vytvořit „jednobarevnou“ vládu. Lze přitom očekávat, že časem zvítězí ve volbách druhá strana a dojde k střídání u vládní moci. V takovém systému je tedy mechanismem soutěže vládní alternace dvou velkých stran. V bipartismu obvykle existuje jen malá ideologická vzdálenost mezi oběma stranami, tj. systém je pouze *velmi slabě polarizovaný*. Obě velké strany jsou totiž nuceny snažit se oslovit co nejširší spektrum voličů. Rozvrstvení západoevropských společností s převahou střední třídy je tak tlačí k zaujímání umírněných ideologických pozic. Jedna strana je obvykle blízko k levému středu, druhá naopak k pravému středu. Soutěž tedy funguje okolo dvou pólů (bipolární uspořádání). Ovšem to neznamená, že systém je polarizovaný. Naopak se projevuje evidentní tendence k směřování ke středu a systém je díky tomu *dostředivý*.

Nemusí to samozřejmě platit bez výjimek. Ve Velké Británii jako v klasickém příkladu bipartismu došlo v osmdesátých letech 20. století k přechodnému výraznému zvětšení ideologické vzdálenosti mezi oběma velkými stranami. Jednalo se o důsledek obtížné hospodářské situace, kterou obě velké strany chtěly řešit zcela odlišně. Vládní konzervativci zahájili rozsáhlou privatizaci a prosazovali ekonomicky neoliberální a sociálně restriktivní program, čímž se posunuli výrazně doprava. Naopak opoziční labouristé prosazovali jako řešení krize další rozšiřování státního a veřejného sektoru, a to prostřednictvím znárodňování soukromých podniků. Konzervativci i díky tomuto čtyřikrát za sebou zvítězili ve volbách. U některých politologů to vedlo k úvahám o posunu od bipartismu k systému predominantní strany (viz níže *Systém predominantní strany*, podrobněji v kapitole o Velké Británii).

* Sartori zařazuje do kategorie kompetitivních systémů ještě atomizovaný stranický systém. Stručně shrnuto, u takového systému už de facto nezáleží na počtu stran, protože je jich tolik, že se politická scéna stává naprosto nepřehlednou. Typicky se toto uspořádání objevuje u nestrukturovaných stranických systémů s nízkou mírou institucionalizace stran. Práce s takovým systémem je ovšem velmi problematická. V praxi bylo možné atomizovaný pluralismus identifikovat např. u některých středo- a východoevropských zemí v počátcích krystalizace jejich stranických systémů.

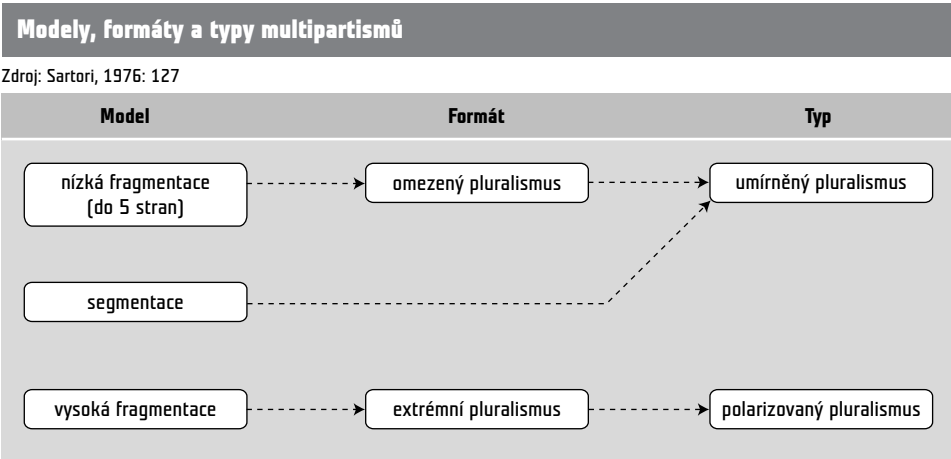
Umírněný pluralismus

Systémy s formátem dvou stran jsou v současné Evropě spíše výjimečné. Nejrozšířenější jsou systémy s více než dvěma relevantními stranami. Sartori rozlišuje formát **omezeného pluralismu** a **extrémního pluralismu**. Hranici mezi nimi označuje za **kritický formát**, což je pět až šest stran. Omezený pluralismus je systémem tří až pěti (šesti) stran, extrémní více než šesti. Omezený pluralismus je propojen s typem **umírněného pluralismu** (*moderate pluralism*) – viz obrázek 1. Právě nižší počet relevantních stran je důležitým předpokladem fungování systému jako umírněného pluralismu. Současně žádná z relevantních stran nesmí být antisystémová a ideologická vzdálenost mezi nimi by měla být malá.

Pro umírněný pluralismus je klíčovým rysem **koaliční vládnutí**. Vzhledem k tomu, že žádná strana není schopna získat absolutní většinu v parlamentu a vládnout sama, jde o nutnost. V této souvislosti ovšem Sartori zdůrazňuje, že mechanismus fungování umírněného pluralismu se velmi přibližuje bipartismu. Pouze namísto dvou stran se ve vládě střídají dvě alternativní vládní koalice, či přinejmenším se systém takové podobě přibližuje. Obvyklou praxí umírněného pluralismu je tedy střídání dvou alternativních vládních koalic, a systém proto funguje jako bipolární, bez ohledu na to, že v něm jsou více než dvě relevantní strany. Stranická soutěž je *dostředivá* a *ideologická polarizace* nízká.

Je důležité, že ani zvýšení počtu stran nad kritický formát pěti či šesti stran, a tedy přesun do kategorie extrémního pluralismu, nemusí nutně znamenat opuštění umírněného pluralismu. Sartori totiž zdůrazňuje menší význam

OBRAZEK 1

početního kritéria ve srovnání s důležitostí mechanismu fungování systému. Jak sám říká, kritický formát je „*okolo pěti (nebo šesti) stran*“ (1976: 132). Typicky u silně segmentovaných společností, jako je např. Belgie, zvýšení počtu stran nad kritický formát nevedlo ke změně mechanismu fungování systému (podrobně viz kapitulu o Belgii). Přestože se počet členů vládních koalic zvýšil, logika jejich vytváření zůstala zachována a výrazněji se nezvýšila ani polarizace v systému. Sartori za příklady umírněného pluralismu označil kromě už zmíněného Německa a Belgie např. Irsko, Dánsko, Švýcarsko nebo Nizozemsko. V současnosti se jedná o převažující typ stranického systému v Evropě. Ze zemí střední Evropy se k němu nejvíce blíží Maďarsko.

Polarizovaný pluralismus

Polarizovaný pluralismus (*polarized pluralism*) se pojí s formátem extrémního pluralismu, tj. více než pěti či šesti stranami, což je ovšem jen jeden z předpokladů pro identifikaci takového systému. Sartori uvádí osm základních znaků polarizovaného pluralismu:

1. Přítomnost relevantních *antisystémových stran*. Antisystémová opozice je vůči režimu neloajální a směřuje k jeho změně.
2. Existence *bilaterálních opozicí*. Antisystémové strany jsou na obou koncích stranického spektra – jak na krajní levici, tak na krajní pravici, přičemž se nemohou spojit z důvodu ideologické neslučitelnosti – klasicky antisystémoví fašisté a komunisté – a vytvořit tak vládní alternativu.
3. Obsazení *středové pozice* v systému buď jednou, či několika stranami. Kvůli souběžnému tlaku antisystémových stran zleva i zprava je politická soutěž de facto zablokovaná, protože chybí možnost skutečné vládní alternativy vůči stávající centristické vládní koalici (podrobně bod 7). Systém tak není bipolární jako u klasického modelu umírněného pluralismu, ale obvykle *tripolární* (Fiala – Strmiska, 1998: 151).
4. V důsledku existence antisystémové bilaterální opozice, obsazení středu a nefungující vládní alternace se systém stává *silně polarizovaným*. Ideologická vzdálenost mezi hlavními aktéry je velká a jejich politické představy o základních „pravidlech hry“ navzájem neslučitelné.
5. V systému *převažují odstředivé tendence nad dostředivými*. Klíčový je v této souvislosti růst voličského potenciálu antisystémových stran na úkor prosystémových stran, tedy pozvolná eroze podpory politického středu.
6. *Přehnaná ideologizace panující v politické obci i společnosti*, tj. domínuje přepjaté ideologizování bránící racionálním přístupům a řešením a fundamentalismus vylučující kompromisy. Pragmatismus a pragmatická mentalita se v politice neprosazují.
7. *Nezodpovědné opoziční strany*, což vylučuje skutečnou vládní alternaci.

Připuštění opozičních antisystémových stran k moci by totiž ohrozilo demokratický režim. V praxi jádro vlády zůstává trvale prakticky beze změn, jen okrajové vládní strany se mohou měnit. Plyne z toho možnost pouze *periferní obměny vlády*. Skutečná vládní alternace je v podstatě vyloučena.

8. Výsledkem dlouhodobého setrvávání hlavních aktérů buď ve vládě, nebo naopak v opozici je *přehnaná lícitace, prezentování nesplnitelných slibů a vysoký stupeň populismu*. Opoziční politici se prakticky neohlíží na reálné možnosti, protože vědí, že po volbách nebudou zatíženi vládní odpovědností.

Za případy polarizovaného pluralismu označoval Sartori výmarské Německo (od roku 1918 do Hitlerova nástupu k moci), Itálii po druhé světové válce*, IV. francouzskou republiku nebo Chile před nastolením vojenské diktatury generála Pinocheta. Z některých těchto příkladů, stejně jako z nastíněných rysů, je patrné, že polarizovaný pluralismus signalizuje ohrožení demokracie v dané zemi.

Polarizovaný a umírněný pluralismus a antisystémové strany

Pro práci s polarizovaným pluralismem je velmi podstatné stručně přiblížit Sartoriho pojmání antisystémových stran, které jsou v politické vědě vymezovány značně rozmanitě. Sartori (1976: 132–133) vydělil jako antisystémové strany *par excellence* ty, které se opírají o konzistentní, dané politické obci nepřátelskou ideologii (*extraneous ideology*), odmítají akceptovat demokratický režim, žádají jeho změnu (odstranění), podlamují a zpochybňují jeho legitimitu. Jedná se tedy o *principiálně opoziční* strany (*opposition of principle*). Příkladem jsou komunistické nebo fašistické strany. Kromě principiálně antisystémových stran ovšem existují formace, které lze označit za *protestní opozici* či *opozici v konkrétních tématech* (*opposition on issues*). Tyto strany se chovají protestně, kritizují chování vládních elit a mohou i verbálně zpochybňovat legitimitu určitého politického režimu. Reálně se ale nesnaží o likvidaci demokratického systému jako takového. Jejich cílem je obvykle kritika nějakého aspektu daného režimu. Míra jejich antisystémovosti je na rozdíl od principiálně antisystémových stran malá.

Rozvedeme-li Sartoriho pojmání, protestními stranami v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století nesporně byly různé ekologické formace žádající zásadní změnu dosavadního přístupu k životnímu prostředí. V tomto směru jednoznačně reprezentovaly opozici protestní, nikoli principiálně anti-

* Od sedmdesátých let 20. století se ovšem míra polarizace systému v Itálii evidentně snižovala především v důsledku evoluce identity komunistů i krajně pravicového Italského sociálního hnutí (MSI) (podrobněji v kapitole o Itálii).

systémovou. Analogicky formace typu Pokrokové strany v Dánsku a Norsku, odmítající vysoké daně a posléze příliv imigrantů do země, svou rétorikou byly mnohdy velmi radikální a šly zcela proti kurzu „politické korektnosti“, převažujícímu v politické obci. Avšak označit je za strany principiálně antisystémové nelze. Podobně rakouská FPÖ představovala protestní opozici, která byla ostře kritická vůči rakouské variantě konsociační demokracie, ale nesnažila se o změnu zastupitelské demokracie jako takové. Potvrzuje to skutečnost, že poté co se na konci devadesátých let 20. století stala stranou vládní, nepokusila se o zásadní změnu demokratického charakteru Rakouské republiky (Hloušek, 2002a: 33).

Navíc je nutné upozornit na skutečnost, kterou Sartori zohledňoval jen omezeně. Žádná politická formace obvykle nemá neměnnou identitu (Fiala – Strmiska, 1998: 165). Jak ukazuje výše nastíněný příklad některých komunistických formací, jejich ideově-programový profil prošel v posledních desetiletích velkou proměnou a velmi je vzdálil původní orientaci. V Evropě po studené válce je tak u řady formací velmi těžké stanovit stupeň jejich odmítání stávajícího politického režimu.

Příznačně sám Sartori ve své pozdější práci *Srovnávací ústavní inženýrství* z poloviny devadesátých let (česky 2001: 79–80) rozdělil antisystémové strany na *extremistické*, *extrémní* a *izolované*. Podle něj za skutečně antisystémové lze označit extremistické strany, které obhájí revoluční dobytí moci, odmítají a neuznávají daný politický systém hájený prosystémovými formacemi a žádají jeho změnu. Extrémní strany předpokládají politickou obec, která se vyznačuje širokým spektrem politických názorů, přičemž tyto strany se nacházejí na jednom z jejích konců. Izolované strany jsou formace, které panující veřejné mínění zejména z hodnotových důvodů neakceptuje a ostrakizuje. Za příklady izolované strany označil Sartori francouzskou Národní frontu a neofašistické Italské sociální hnutí (MSI).

Přítomnost relevantních radikálních politických alternativ tak signalizuje poptávku voličů po řešení určitých problémů, které stávající politický establishment nemůže nebo nechce uspokojit. V praxi ale automaticky neposouvá danou zemi směrem ke kategorii polarizovaného pluralismu. Samozřejmě i přítomnost „pouze“ protestních stran může mít silný systémový vliv. Typicky jejich dlouhodobé vyloučení z participace na vládě zužuje možné vládní alternativy a může problematizovat vládní alternaci. Podobně je jejich případná přítomnost na okrajích spektra přirozeně vzdaluje mainstreamovým aktérům, což zvyšuje polarizaci v systému. V tomto kontextu je dobré zdůraznit, že umírněný a polarizovaný pluralismus nejsou uzavřené kategorie, ale typy systémů, jimž se reálné politické systémy mohou více, či méně přibližovat.

Systém predominantní strany

Sartori přiřazuje k soutěživým stranickým systémům ještě jeden typ – systém predominantní (převládající) strany (označovaný někdy za systém s predominantní stranou). Systém lze k tomuto typu přiřadit, dosáhne-li nějaká politická formace alespoň tři autentických volebních vítězství, která jí zajistí absolutní většinu poslaneckých mandátů, za sebou. Díky tomu pak může sestavovat jednobarevnou vládu a permanentně vládnout sama, aniž potřebuje další partnery. V systému tak de facto působí pouze jedna relevantní strana. Ostatní straníční aktéři, byť by jejich volební zisky byly relativně veliké, jsou trvale odsouzeni do role opozice. Systém predominantní strany není totožný se systémem jedné strany, je totiž stále umožněna svobodná politická soutěž a reálně probíhá. Je ovšem nutné poznamenat, že v důsledku trvalé převahy jedné politické strany míra soutěživosti v systému klesá. Opoziční formace jsou kvůli svým minimálním vyhlídkám na získání přístupu k vládní moci politicky demobilizované a málo aktivní.

Systémy s predominantní stranou jsou poměrně řídké. Sartori k nim zařadil Indii, kde po získání nezávislosti dlouhodobě vládla Kongresová strana, a Japonsko, kde po druhé světové válce byla několik desetiletí u moci Liberálnědemokratická strana. V Evropě mezi ně patří s výhradami Švédsko a Norsko, kde dlouhodobě vládli sociální demokraté, a dále Irsko, v němž byla u moci Fianna Fáil.

Od predominantní strany je třeba odlišit Sartoriho termín **dominantní strana**. Sartoriho dominantní strana nesplňuje kritéria predominantní strany. Pouze výrazně a dlouhodobě předstihuje všechny své soupeře, ovšem nezískává absolutní většinu mandátů. Dominantní strana se může vyskytovat v různých typech stranických systémů a není tedy vázána na jeden konkrétní typ (srov. mírně odlišné vymezení dominující strany u Jeana Blondela).

Sartoriho odlišení systému jedné strany a systému hegemonické strany

Sartori ve své typologii stranických systémů zohlednil také problematiku nesoutěživých stranických systémů spojených s diktátorskými režimy. Avšak z pochopitelných důvodů se jeho nahlížení na tyto systémy výrazně lišilo od přístupu k soutěživým systémům. V rámci nesoutěživých systémů zavedl diferenciaci mezi systémem jedné strany a systémem hegemonické strany. Ideologickou vzdálenost zde nahradil *intenzitou ideologie*, kterou vládoucí strana používá.

Systém jedné strany v praxi znamená, že existuje (je povolena) pouze jediná strana. Avšak i v rámci tohoto typu systému existují různé podtypy, které se liší intenzitou ideologie. Úzce se to pojí s charakterem daného nedomokratického režimu. Sartori rozlišil tři odstupňované podtypy jediné strany:

systém totalitní strany, systém autoritářské strany a systém pragmatické strany. Maximálně se ideologické působení uplatňuje u systému totalitní strany, kde je společnost ideologií komplexně prostoupena a veškeré aktivity jsou zpolitizovány. Občané jsou ideologicky mobilizováni k ztotožnění se s režimem a neexistuje prostor, který by „strana“ nekontrolovala. U systému s autoritářskou stranou je intenzita ideologického působení slabá nebo zcela chybí a podobně je malá snaha mobilizovat občany. Pragmatická monopolistická strana stojí na opačném konci kontinua než totalitní strana, na ideologii rezignuje a používá zcela neideologický přístup. V jistém směru je tolerantní, protože je ochotna akceptovat nezávislost nepolitických subkultur a institucí, jako je církev nebo různé zájmové skupiny, které v systému ovládaném totalitní stranou existovat nemohou a v systému s autoritářskou stranou mohou působit jen velmi omezeně.

Sartori upozorňuje na určitou nejasnost hranic mezi jednotlivými podtypy a rovněž na skutečnost, že konkrétní země mohou procházet vývojem. Tak např. Španělsko po roce 1939, tedy po skončení občanské války, označuje za příklad systému s autoritářskou stranou, který se postupně proměnil v systém s pragmatickou stranou (1976: 224).

Systém s hegemonickou stranou se od systému jedné strany liší tím, že je v něm povolena existence dalších politických formací. Jde o vnější fasádu, která zásadně nemění nesoutěživý charakter režimu. Jedna strana má totiž stejně jako v systému jedné strany mocenský monopol. To, že toleruje další politické strany „druhé kategorie“, neznamená, že v takovém systému může dojít k vládní alternaci. Stranický systém tak není multipartijní, jak by se mohlo jevit z vnějšího pohledu, anebo jak se snaží režim předstírat, ale vlastně „dvoupatrový“. Hegemonická strana z „horního“ patra ovládá ostatní strany v „dolním“ patře i celý systém. Může si případně zajišťovat jejich loajalitu přerozdělováním „drobků“ vlády v podobě možnosti periferně se podílet na moci prostřednictvím zastoupení v různých orgánech a poskytováním drobných výhod.

U systému hegemonické strany Sartori určil dva podtypy – ideologicko-hegemonickou stranu a pragmaticko-hegemonickou stranu. Důležitá v jejich rozlišení byla opět síla, či naopak slabost ideologie v daném režimu a rovněž míra kontroly stran „druhé kategorie“. Existence satelitních stran může sloužit jako určitá fasáda předstírané politické plurality (ideologicko-hegemonická strana) nebo bezpečnostní ventil, skrze nějž je možné „upouštět“ napětí ve společnosti (pragmaticko-hegemonická strana). Za typický příklad ideologicko-hegemonické strany označil Sartori komunistické Polsko. Zde vládnoucí komunistická strana tolerovala existenci menších satelitních stran – Sjednocené lidové strany (ZSL) a Demokratické strany (SD) i působení tří menších provládních katolických sdružení. Pevně si ovšem zajistila jejich poslušnost a respektování své „vedoucí role ve státě“. Za prototyp pragmaticko-hegemo-

nické strany Sartori označil tehdejší Mexiko. Zde vládnoucí Institucionálné revoluční strana umožňovala existenci s ní přímo nespojených formací a ve volbách mohly kandidovat osoby nespojené s vládnoucí stranou. Postavení opozice v soutěži ovšem bylo nerovné a vládnoucí strana si dokázala zajistit žádoucí volební výsledek díky opoře ve státním aparátu, médiích a převaze v materiálních zdrojích.*

Póly a polarita ve stranicko-politických systémech

V rámci typologizace soutěživých stranicko-politických systémů je velmi důležitá otázka vzdálenosti mezi formacemi, které v nich operují, a zhodnocení jejich síly. Výrazné zjednodušení práce s těmito faktory nabízí koncepce pólů, které již byly zmíněny. Póly mohou ztělesňovat relevantní politické strany či jejich aliance, jež se vyznačují dostatečnou koncentrací podpory voličů a/nebo reprezentují jasně rozlišitelnou ideově-politickou opci. Skutečné plnohodnotné póly musí vyhovovat oběma kritériím. Jinak řečeno, politické strany-póly či aliance-póly složené z více stran tedy představují *odlišné a zřetelně oddělené, tj. dostatečně od sebe vzdálené, jednotky s přiměřeně velkou a relativně konsolidovanou voličskou základnou* (Strmiska, 1999: 12).

Stranicko-politický pól musí disponovat vlastní svébytnou identitou a v tomto smyslu používat vlastních, vůči jiným pólům „vnějších“ zdrojů politické mobilizace a legitimace. Jeho identita musí být přitom odlišná a odlišitelná od identity dalších pólů. Každý soutěživý stranicko-politický systém sice nabízí mnoho ideově-politických alternativ, avšak jen některé z nich jsou dostatečně významné (velké), aby mohly hrát roli pólů. I některé relevantní formace, byť jsou nepostradatelné pro vládní koalice, nemusí představovat samostatný pól. V praxi totiž mohou být závislé na jiném stranickém aktérovi, a proto nepředstavují samostatnou a koherentní operační jednotku. Polarita odráží výše naznačenou míru vzájemné (ne)slučitelnosti a vzdálenosti pólů. Jejich určení je důležité pro identifikaci převažujících vzorců vztahů, ať už jsou kooperačního, konkurenčního, nebo konfliktního charakteru.

V rámci stranicko-politického systému lze obvykle rozlišit hlavní a vedlejší póly. Rozdíl není dán pouze kvantitativně, tj. velikostí jejich voličské banky,

* Mexiko už v sedmdesátých letech 20. století silně vybočovalo z klasického vnímání nedemokratických režimů a spadalo spíše do „šedé zóny“ rozprostírající se mezi demokraciemi a diktaturami. Od konce 20. století podobných případů označovaných termínem *hybridní režimy* začalo přibývat. I v prostoru střední a východní Evropy se jich přechodně nebo dlouhodoběji několik vytvořilo (Slovensko, Chorvatsko, Ukrajina, Rusko aj.). Semidemokratický charakter těchto režimů měl samozřejmě vliv na politickou soutěživost. Avšak většinou je velmi problematické aplikovat koncept hegemnické strany na tyto země.

ale i kvalitativně „výraznosti“ jejich politické identity, ztělesněním jasně rozlišitelné a relevantní politické opce a v neposlední řadě rolí, kterou v daném systému hrají (Strmiska 1999: 18).

Shrnutí

Problematika výzkumu a klasifikace politických stran a stranických systémů je stále jednou z nejdynamičtějších oblastí politické vědy. Nic na tom nemění ani v posledních desetiletích živé diskuse o klesajícím významu, či dokonce krizi stran. Tyto diskuse jsou reakcí na trendy společensko-politické proměny současné Evropy, naznačené v této kapitole, které ovlivňují organizační a ideově-programovou podobu politických stran, identifikaci voličů s nimi a vedou také ke kritice samotné instituce politické strany pro její údajnou anachroničnost a škodlivost. Strany si ale stále v současné politické realitě uchovávají důležitou zprostředkovací roli mezi společností a státem. Přestože participaci občanů na politickém systému dnes zajišťují i další aktéři, z nichž asi nejvýznamnější jsou četné zájmové skupiny, strany stále mají nezastupitelnou roli.

Velmi živá diskuse probíhá rovněž okolo systémových fenoménů provádějících fungování a kategorizaci stranických systémů. Na základě studia empirických případů se ukazuje, že typologie stranických systémů, které se zrodily před několika desetiletími, se v dnešních dynamicky se měnících podmínkách stávají stále obtížněji aplikovatelnými. Netýká se to přitom jenom střední Evropy s jejími „mladými“ stranickými systémy, ale i západní Evropy. Jedná se o přirozený důsledek naznačených společensko-politických proměn, které ani v této sféře nemohou zůstat bez vlivu. Přesto se domníváme, že to stále nebrání teoreticky i faktograficky podložené snaze o analýzu stranicko-politických systémů evropských států.

Typologie systémů politických stran podle G. Sartorho (zjednodušeno)

Zdroj: Sartori, 1976: 288

Počet stran (fragmentace)	Formát	Typ
1 strana (žádná fragmentace)	identita ideologie ↑ vysoká ↓ nízká	<i>totalitní strana</i> <i>autoritářská strana</i> <i>pragmatická strana</i>
		<i>ideologicko-hegemonická strana</i> <i>pragmaticko-hegemonická strana</i>
2 strany (malá/rovnoměrná fragmentace)	malá	systém predominantní (převládající) strany bipartismus
3–5 stran	ideologická vzdálenost ↑ malá ↓ velká	umírněný pluralismus
více jak 5, 6 stran (vysoká fragmentace)	extrémní pluralismus	polarizovaný pluralismus

TABULKA 6

Umístění současných stranických soustav evropských států v rámci Sartoriho typologie

Stát	Typ
Andorra	nezařaditelné
Belgie ^a	umírněný pluralismus
Dánsko	umírněný pluralismus ^b
Finsko	umírněný pluralismus
Francie	umírněný pluralismus ^b
Irsko	umírněný pluralismus
Island	umírněný pluralismus
Itálie	umírněný pluralismus
Lichtenštejnsko	bipartismus
Lucembursko	umírněný pluralismus
Kypr – řecká část	umírněný pluralismus
Kypr – turecká část	umírněný pluralismus
Malta	bipartismus
Monako	systém predominantní strany ^c
Německo	umírněný pluralismus
Nizozemsko	umírněný pluralismus
Norsko	umírněný pluralismus
Rakousko	umírněný pluralismus
San Marino	umírněný pluralismus
Švédsko	umírněný pluralismus
Švýcarsko	nezařaditelné
Velká Británie	bipartismus ^d
Portugalsko	nezařaditelné
Řecko	bipartismus ^b
Španělsko	bipartismus ^b
Polsko	nezařaditelné
Maďarsko	umírněný pluralismus ^b
Slovensko	nezařaditelné
Slovinsko	mezi umírněným a polarizovaným pluralismem
Česká republika	mezi umírněným a polarizovaným pluralismem
Litva	mezi umírněným a polarizovaným pluralismem
Lotyšsko	polarizovaný pluralismus
Estonsko	mezi polarizovaným a umírněným pluralismem

^a dva stranické systémy – valonský a vlámský

^b s výhradami

^c tendence k bipartismu

^d tendence k systému predominantní strany

Velká Británie, Irsko, Malta: vliv westminsterské tradice

Maxmilián Strmiska a Roman Chytilík

Mezi stranicko-politickými pluralismy, kterým se věnuje tato publikace, představují specifickou skupinu případů země, které v rámci britského impéria prošly zkušeností s westminsterským modelem demokracie – Velká Británie, Irsko a Malta. Irsko i Malta své institucionálně-politické uspořádání po zisku nezávislosti v letech 1921 (Irsko) a 1964 (Malta) mírně modifikovaly. Je proto namístě posoudit, jaký vliv hrála ve stranické politice westminsterská tradice v kontaktu s novou politickou realitou.

Z hlediska komponent westminsterské demokracie představuje zřejmě nejsilnější podnět vzhledem ke stranickému systému volební systém „prvního v cíli“. Irsko i Malta si však po zisku nezávislosti zvolily jiný volební design, systém jednoho přenosného hlasu. Ten by měl teoreticky přispívat k personalizaci volby a poměrnosti jejich výstupů. V tomto kontextu je pozoruhodný fakt etablování čistého dvoustranického systému na Maltě a specifické varianty stranického systému s převládající stranou (spojeného s existencí dvou stran – hlavních pólů) v Irsku. K popsanému stavu nepřispíval ani tak volební systém, jako spíš kombinace strukturálních společenských faktorů a způsob, jakým strany čelily „kritickým výzvám“ při vývoji politických systémů, v jejichž rámci operovaly.

V případě Irska se politický konflikt po dlouhou dobu odehrával okolo sporu o události, během kterých vznikl v letech 1916–1921 Svobodný stát Irsko. Aktéři konfliktu vznikli rozkoem v původním hybateli státotvorného projektu – straně Sinn Féin. Snadnost, s jakou se tento archaický spor po dlouhou dobu

reprodukoval, patří k jedné z anomálií evropské stranické politiky. Vývoj posledních dvou desetiletí ukázal, že ani ostrovnímu státu se nevyhnul proces rozmrznutí stranického systému, který podstatným způsobem pozměnil jeho fungování.

Maltský systém dvou stran se vyvinul již před ziskem nezávislosti, přičemž nositeli projektu byly obě strany. Jako pivotální faktor se v případě Malty jeví její geostrategická hodnota, která v průběhu studené války způsobila vysokou míru polarizace mezi labouristickým a „nacionalistickým“ táborem. Ve spojení s mediteránní politickou kulturou obecně došlo k výrazné politizaci maltské politické obce. Tyto spojené faktory potlačovaly – a dodnes potlačují – profilování dalších stranicko-politických alternativ.

V textu se rovněž v rozporu s tradičními názory snažíme dokumentovat, že britská stranicko-politická soustava rozhodně nepředstavovala ve všech fázích svého vývoje paradigmatický příklad dvoustranického systému, za který bývá příležitostně vydávána. Lze identifikovat více období, v nichž volební teritoriální koncentrace subjektů nejružnější provenience (tedy nejen vzešlých ze štěpení centrum–periferie) dvoustranickou logiku velmi výrazně narušovala. Tři analyzované politické systémy tak z krátkého srovnání vychází jako relativně heterogenní soubor.

Spojené království Velké Británie a Severního Irska

Roman Chytilík

Politický systém a jeho vývoj

Vývoj politického systému dnešního Spojeného království Velké Británie a Severního Irska bývá obvykle charakterizován jako směsice extrémně vysoké institucionálně-politické kontinuity a prvků teritoriální diskontinuity. S podobným hodnocením je možné se ztotožnit; zároveň však vyžaduje jisté upřesnění. Je potřeba zejména předeslat, že kontinuální politický vývoj nelze zaměňovat s institucionální strnulostí. Právě naopak – britský politický systém prodělal za dobu své existence řadu postupných evolučních změn, které poněkud modifikovaly jeho původní charakter a zároveň tak mohly způsobit jistou konfúznost spojení „**westminsterský politický systém**“, resp. „**westminsterská demokracie**“, jichž bývá v souvislosti s Británií synonymicky užíváno.

Zatímco v jiných evropských zemích se architektura výkonu panství, která měla přetrvat až do současnosti, ustavovala obvykle až v 19. nebo 20. století, v případě Británie je v tomto směru většina nejdůležitějších událostí mnohem staršího data. Souvisí totiž zejména s výsledkem tzv. *Slavné revoluce* z let 1688–1689, která definitivně vychýlila mocenský poměr ve prospěch Dolní sněmovny a znamenala omezení absolutistické moci panovníka a přechod ke **konstituční monarchii**, v níž panovník jako hlava státu vykonává reprezentační, ceremoniální a integrativní funkce. V první polovině 18. století navíc došlo k ustavení praxe, v níž vláda začala být striktně závislá na většině v Dolní sněmovně, což vedlo k strukturní transformaci politického pluralismu v pluralismus stranicko-politický. Zároveň tak politická témata začala být neoddělitelně spojována se stranickou politikou, zmíněna proto budou v následující kapitole.

Velká Británie je formálně zemí bez psané ústavy, de facto ovšem ústavu tvoří soubor nejrůznějších právních nařízení, zvykového práva a konvencí – ústava je tedy zčásti psaná a zčásti nepsaná. Fakt, že země nesoustředila základní zásady do jednoho psaného dokumentu, souvisí podle Iana Budge (Budge et al., 2004: 89) i s vysokým stupněm politické kontinuity, v němž nikdy nepřevládá tlak na revizi výsledků Slavné revoluce. Neexistence jednoho ústavního dokumentu vede mimo jiné k velké flexibilitě „ústavy“. Ke změně jejího obsahu postačuje stejná rozhodovací procedura parlamentu jako u běžných zákonů.

Nejdůležitějšími ústavními principy jsou **vláda zákona** (*rule of law*) a **suverenita parlamentu**. Vláda zákona představuje základní prvek ochrany občanů před státem. Moc vlády je v ní vymezena a omezena prostřednictvím zákonů, které schvaluje parlament. V britském politickém systému s nepsanou

ústavou vychází moc nikoli z lidu, nýbrž z parlamentu, který je v přijímání zákonů suverénem. Možnost soudů rozhodnout o neústavnosti zákona je omezená. Do roku 1998 mohly pouze konstatovat rozpor konkrétního opatření vlády se zákonem, od roku 1998 mají možnost – na základě *Human Rights Act* – prohlašovat zákony za „inkonzistentní“ s ústavou. Takto definovaná suverenita parlamentu zároveň znamená, že Velká Británie je **unitárním státem** s jedním centrem ústavní moci (parlamentem), které může podle svého uvážení zřizovat a rušit orgány na substátní úrovni.

Architektura **westminsterského modelu** vychází z principu **fúze** legislativy a exekutivy. Na rozdíl od modelů politických systémů, které požadují co nejvyšší reprezentativitu vlády, westminsterský systém upřednostňuje akceschopnou vládu před reprezentativitou. Přesvědčení o výhodnosti takového uspořádání se ustavilo po Slavné revoluci a nahradilo tak původní model, v němž panovník, Sněmovna lordů a Dolní sněmovna představovaly komponenty, které se v rámci politického rozhodování příležitostně omezovaly a vyvažovaly. Po roce 1688 se nejdříve stal rozhodujícím vykonavatelem politické autority parlament jako celek; s prohlubováním kompetenční asymetrie mezi oběma sněmovnami převzala tuto roli Dolní sněmovna. Poté co došlo k rozvoji stranických organizací, přešla tato úloha na britskou vládu, která získala formální i neformální mechanismy ke kontrole Dolní sněmovny. Suverenita parlamentu je tak v dnešní době synonymem pro suverenitu centrální britské vlády.

Akceschopnost na výstupu je zajištěna zejména následujícím souborem převážně institucionálních faktorů (srov. Sturm, 1999):

1. volebním systémem „prvního v cíli“, který má silnou tendenci produkovat jednobarevné parlamentní většiny, a tedy i jednobarevné vlády;
2. neexistencí vyvažujících federálních institucí;
3. odbouráváním pravomocí Horní sněmovny;
4. neexistencí klasického ústavního soudnictví;
5. striktní personální fúzí členů vlády a parlamentu, která usnadňuje vládě kontrolu Dolní sněmovny.

Vláda, resp. vládnoucí strana je tak podřízena pouze zákonům – jediným omezením jsou pro ni volby, v nichž může být odvolána a nahrazena opozicí, plnící úlohu „záložní vlády“ (*government in-waiting*). Opozice je v britském politickém systému institucionalizována, neúčastní se rozhodování vlády a zároveň za ně není zodpovědná.

V první polovině 19. století získal v rámci westminsterského modelu zcela výjimečnou pozici **ministerský předseda** (*prime minister*). Ministerský předseda má kreační pravomoc ke svému kabinetu. Jeho členy může jmenovat a odvolávat (*hire and fire*), je suverénem při stanovování a kontrole jeho agendy a zastupuje kabinet i navenek. Ministerský předseda je zároveň lídrem vládní strany a ze své funkce tak má rozsáhlé nástroje k její organizační

a programatické kontrole. K dalším charakteristickým principům fungování britské vlády patří kromě **dominance premiéra** také **individuální (politická) zodpovědnost ministrů za přidělený resort** a **kolektivní zodpovědnost ministrů za rozhodnutí kabinetu** a loajalita k němu. Věčnou otázkou britské politické vědy jsou úvahy o tom, zda popsaný model vlády nazvat „premiérským“, či „kabinetním“. Lze pochopitelně navrhnout celou řadu indikátorů potvrzujících obě tvrzení, Ian Budge (2004: 132) proto jako provizorní řešení navrhuje popsat britskou vládu pomocí koncentrických kruhů, představujících síť funkčních vztahů britské exekutivy, v jichž středu je právě premiér a kabinet, kolem nichž „obíhají“ nejrůznější instituce, zájmové skupiny a jednotlivci. Tento model je pravděpodobně lépe schopen vystihnout fakt, že premiér kontroluje agendu v nejrůznějších tělesech, tedy nejen v kabinetu (*Cabinet*) – úzkém sboru zhruba dvaceti nejvýznamnějších ministrů, ale i ve vládě (*Government*) – širokém, zhruba stočlenném „orchestru“, a dále i v úřadě ministerského předsedy a ve sboru osobních poradců.

Britský dvoukomorový parlament se skládá z Dolní sněmovny (*House of Commons*) a Sněmovny lordů (*House of Lords*). **Dolní sněmovna** není pracovním parlamentem, nýbrž parlamentem proslovů, v němž probíhá zápas o veřejné mínění. Vládní většina, je-li to po ní žádáno, stvrzuje při hlasování rozhodnutí vlády, opoziční menšina získává v parlamentu možnost „institucionalizované konfrontace“ s vládou. Stranická disciplína je v Dolní sněmovně vysoká, starají se o ni *whipové*, volení straničtí úředníci. V případě vládní strany představuje whip hlavní komunikační kanál mezi ministerským předsedou a Dolní sněmovnou. Pravomoci **Sněmovny lordů** se postupně snižují, rozhodujícím byl v tomto ohledu rok 1911, kdy Horní sněmovna ztratila právo rozhodovat o finančních otázkách a její veto rozhodnutí přijatých Dolní sněmovnou mělo mít nadále pouze odkladný účinek. Další reformy podnikla v tomto kontextu Blairova vláda na přelomu 20. a 21. století.

Posouzení vlivu **teritoriálních aspektů** na vývoj politického systému Velké Británie je rovněž nezbytné. S velkou mírou zjednodušení lze poznamenat, že zatímco koloniální otázka hrála v rámci evoluce moderní britské vnitřní politiky spíše druhořadou roli, podoba vztahu centra (Anglie) a „keltských periferií“ (Skotska, Walesu a Irska, resp. Severního Irska) byla pro vývoj britského politického systému zcela zásadní. Jak poznamenává Stein Rokkan (podle Flora et al., 1999: 213–214), proces postupné administrativní a vojenské unifikace kulturně odlišných území, který byl ve Walesu završen roku 1536, ve Skotsku roku 1707 a v Irsku v roce 1800, se nepřekrýval s procesy národní integrace. Vývoj ve zmíněných oblastech byl charakteristický přetrváváním periferní identity a různým stupněm její mobilizace, která byla relativně nízká ve Walesu a střední ve Skotsku. V případě Irska vedla v letech 1916–1921 ke státotvornému (a státobornému) procesu, jehož výsledkem bylo rozdělení ostrova a vznik Svobodného státu Irsko.

Stejně diferencovaná byla i politika centra vůči těmto požadavkům, která byla obecně směsicí dlouhodobých a konjunkturálních faktorů a v čase se pohybovala na kontinuu mezi represivními a konsociačními politikami. Proces **devoluce**, který označuje zejména aktuální (od roku 1997) způsob zpracovávání teritoriálních požadavků Skotska, Walesu a Severního Irska kabinetu Tonyho Blaira, nesmí být zaměňován s federalizací země. Jsou pro něj totiž typické dva momenty: za prvé, westminsterský parlament nadále zůstává z hlediska výkonu moci suverénem, tj. teoreticky může periferie jejich kompetencí zbavit, a za druhé, kompetence přesunuté jednotlivým periferiím nemusí být (a nejsou) stejné. Část autorů (např. Kollman – Chhibber, 2004) ukazuje, že právě v čase kolísající míry centralizace, resp. decentralizace ovlivňovala v zemích s westminsterským modelem demokracie (kromě Velké Británie např. v Kanadě nebo Indii) i podobu stranicko-politického pluralismu.

Vývoj stranického systému

V rámci vývoje stranického systému lze identifikovat několik mezníků a na jejich základě dále periodizovat. I přes vysokou míru kontinuity britského politického systému jsou obvykle tyto milníky spojeny s „kritickými výzvami“, s nimiž se musel stranický systém, resp. jeho části nějakým způsobem vyrovnat. V tomto kontextu lze **první období** – protofázi vývoje stranické politiky – vymezit roky 1688–1832, tj. obdobím ohraničeným Slavnou revolucí, která založila předpoklady pro etablování politického pluralismu a nutnost tvorby většin a Velkým reformním zákonem, který vytvořil základní předpoklady k masovění politiky a nutil politické aktéry k inovacím v oblasti legitimačních a mobilizačních strategií. **Druhé období**, ohraničené lety 1832–1918, jehož charakteristickými rysy byly rozvoj stranických organizací a rozšiřování volebního práva, bylo ukončeno dvěma kritickými událostmi – volebním nástupem labouristů a teritoriálně diskontinuítním vývojem irské periferie. Následující **třetí přechodné období** let 1918–1945 se vyznačovalo řadou nehomogeních prvků vzhledem k westminsterskému modelu. **Čtvrté, poválečné, období** vývoje stranického systému bylo charakteristické přítomností podobných jednotek v systému – politických stran. Způsob interakcí mezi nimi i logika fungování systému jako celku se v tomto období přesto proměnily.

První fáze – politický pluralismus bez stran (1688–1832)

Politicky rozlišitelné opce se začaly v britském parlamentu formovat po roce 1679 v souvislosti s otázkou nástupnictví Jakuba II. na britský trůn. Převážně protestantská klika v parlamentu, odmítající z náboženských důvodů

(Jakub II. byl římskokatolického vyznání) Jakubovo nástupnictví a hájící práva parlamentu vůči němu, získala označení **whigové**, zatímco přívrženci Jakuba II. byli označováni jako **toryové**.^{*} Je ovšem důležité zdůraznit, že tento protiklad (progresivističtí whigové versus konzervativní toryové) vytrval pouze do Slavné revoluce, v níž se obě skupiny v otázce nástupnictví shodly na podpoře Viléma Oranžského. Základní míra programové a personální koheze, která se v rámci obou skupin rychle etablovala, usnadnila rozvoj plnohodnotného parlamentního pluralismu.

Až do roku 1711 se pak střídaly vlády toryů a whigů (srov. Boothroyd, 2001: 42–47 a 153–156). Rozhodující úloha whigů při instalaci hannoverské dynastie na britský trůn došla ocenění v letech 1711–1760, kdy v čele vlády stáli pouze whigové, zatímco toryům byly podsouvány jakobínské tendence a zčásti se pohybovali mimo institucionální politiku, případně byli donuceni odejít do exilu. Během tohoto období zároveň začalo docházet k posilování „prvního ministra“ oproti ostatním členům vlády a jeho posunu do role „šéfa exekutivy“. Tato proměna je spojena s některými výraznými osobnostmi whigovské nobility, např. Robertem Walpolem (ministrským předsedou v letech 1721–1746). Ministerský předseda byl v tomto období přesto značně politicky limitován. Musel řešit koordinační problémy v parlamentu, v němž došlo k fragmentaci tábora whigů na mnoho frakcí s rozdílnými personálními i programovými ambicemi, a zároveň se snažil usilovat o co nejlepší vztahy s panovníkem, který mu mohl prostřednictvím korupce nepočetného elektorátu příležitostně zajišťovat parlamentní většinu (srov. Boothroyd, 2001: 152–154).

Po roce 1760 docházelo k vládní alternaci a příležitostně i k situaci, kdy ve vládě byly zastoupeny oba tábory. Parlament v tomto období řešil řadu zásadních témat (americká nezávislost, otázka regentství v roce 1788, zákon o Indii), v nichž zejména whigové nebyli zcela jednotní. Nastolování potenciálně rozdělující politické agendy za účelem zisku parlamentní většiny se stalo běžným zejména za vlády toryho Williama Pitta ml. během posledních dvou desetiletí 18. století. Parlamentní politika i agenda začaly být charakteristické svou komplexitou, k níž ještě přispěla unie s Irskem roku 1800, která otevřela otázku práv katolického obyvatelstva. V letech 1810–1830 byla parlamentní politika značně nepřehledná, přesto bylo zřejmé, že whigové začínají představovat v rámci politického pluralismu reformní složku. Ke krizi došlo v letech 1830–1832, kdy se whigové pokusili využít rostoucího politického sebevědomí vyšších středních tříd a usilovali o prosazení legislativy, která by znamenala překreslení britské volební mapy, prakticky vyloučila praxi „nákupu mandátů“ v Dolní sněmovně a rozšířila majetný elektorát v průmyslových oblastech. Změna, známá jako Velký reformní zákon (*Great Reform Act*), byla přes

* Obě označení měla negativní konotaci – jako whigové bývali dříve označováni skotští lupiči, zatímco toryové byli irskými zloději dobytka.

odpor toryů, Horní sněmovny a zdrženlivý postoj panovníka přijata roku 1832 a rozhodujícím způsobem přispěla k dalšímu masovění politiky.

Druhá fáze – masovění politiky a rozvoj stranické organizace (1832–1918)

Velký reformní zákon představoval na úrovni elit zcela zásadní výzvu. Čelit jí museli zejména toryové, kteří se v roce 1830 přejmenovali na **konzervativce**. Země procházela rapidní industrializací a elektorát se přesunoval z venkova do měst, v nichž byla podpora toryů tradičně slabá. Ve snaze rozšířit volební bázi své strany publikoval vůdce konzervativců Robert Peel v roce 1834 tzv. *Tamworthský manifest*, v němž akceptoval realitu Velkého reformního zákona, přihlásil se k dalším umírněným reformám a anoncoval přechod od „reakčního torysmu“ ke „zdrženlivému konzervatismu“, kladoucím důraz na zachování těch tradic, které se historicky osvědčily. Ani pro whigy nebylo jednoduché usměrňovat nezamýšlené účinky zákona, který prosadili. Ukázalo se, že sladit zájmy aristokracie s novými středními třídami a radikály, kteří viděli v přijetí Velkého reformního zákona pouze první krok k mnohem rozsáhlejšímu sociálním změnám, bude pro jednotu strany představovat mimořádně těžkou zkoušku. Vedoucí představitelé whigů, ale i konzervativců proto hledali způsoby, pomocí kterých by zmenšili koordinační problémy na úrovni elit i mezi elitami a voliči. Výsledkem tohoto úsilí byl rozvoj mimoparlamentních struktur (*Carlton Club* v případě konzervativců a *Reform Society* u whigů), v nichž v souvislosti s etablováním principu kolektivní odpovědnosti docházelo k rekrutaci nových elit a koordinaci parlamentních a vládních strategií.

Zákon z roku 1832 přenechával v oblasti prokázání způsobilosti k volbě (závisela na majetkovém cenzu) transakční náklady na voličích, kteří se měli registrovat ve volebních seznamech. Iniciativa voličů byla v tomto ohledu zpočátku malá a zprostředkující – zároveň však rozhodující – role v rozšiřování elektorátu tak připadla konzervativcům a whigům, kteří za tímto účelem ustavovali své místní asociace (srov. Ostrogorski, 1964: 70–80). Od čtyřicátých let 19. století se asociace zapojovaly zejména v urbánních oblastech i do volebního boje, ačkoli jejich úloha byla spíše servisní. V průběhu šedesátých a sedmdesátých let došlo k vytvoření střešových orgánů místních asociací – *Liberální registrační asociace* roku 1861 a *Národní unie konzervativních a unionistických asociací* roku 1867. K rozhodujícímu průlomů došlo po roce 1867 v souvislosti s Druhým reformním zákonem, který znamenal razantní rozšíření volebního práva. Tato institucionální změna generovala další pobídky pro dotvoření celostátních stranických organizací (srov. Scarrow, 2000), což ve svém důsledku vedlo k přenosu stranicko-politického pluralismu z parlamentu a volebních obvodů na národní úroveň. Toto „národnění“ politiky (Caramani,

2004) bylo provázáno integrací lokálních autorit do celostátních politických stran společně s ideovou a programatickou strukturací těchto aktérů na celonárodní úrovni, reflektující postupně strukturu konfliktních linií, vzniklou v důsledku národní a průmyslové revoluce.

Parlamentní agendě dominovala v polovině 19. století irská otázka a témata spojená s volným obchodem. K fúzi obou otázek došlo v souvislosti s irským hladomorem v roce 1845. Možné řešení situace představovalo zrušení Obilního zákona (*Corn Law*), které by odstranilo protekcionistická opatření na dovoz potravin do Británie. Robert Peel prosadil zrušení zákona ve spolupráci s whigy i přes odpor většiny poslanců své strany, která se proto v roce 1846 rozdělila. Peelova frakce, označovaná jako **liberální konzervativci** nebo **peelisté** (*Liberal Conservatives, Peelites*), podporovala v následujících letech příležitostně whigy, což v letech 1847–1859 výrazně zhoršovalo vládnutelnost. K malé předvídatelnosti politiky přispěl i organizační vývoj v řadách poslanců za Irsko. Zhruba padesát z nich vytvořilo v letech 1852–1859 tzv. **Nezávislou opozici** (*Independent Opposition*), regionalistickou nátlakovou frakci usilující o co nejrychlejší ekonomickou obnovu Irska. V roce 1859 došlo k sloučení whigů, peelistů a části radikálů, stojících doposud mimo parlament, v **Liberální stranu**.

V šedesátých letech 19. století se poprvé nakrátko ustavil dualismus konzervativců a liberálů s počáteční volební převahou liberálů, kteří však nebyli jednotní, což se projevilo při hlasování o reformních zákonech v roce 1866, které vedlo k pádu vlády. **Druhý reformní zákon** v roce 1867, rozšiřující volební právo i na část dělníků, tak prosadila *konzervativní* vláda. Toto opatření bylo překvapivé pouze zdánlivě. Souviselo s programatickým ukotvením liberálů, kteří svou rozhodnou podporou volného obchodu masivně oslovovali střední třídy. Konzervativci svůj volební apel spojili s **doktrínou jednoho národa**, jejímž tvůrcem byl přední konzervativní politik Benjamin Disraeli. Británie byla podle ní organickou společností, charakterizovanou solidaritou mezi jednotlivými sociálními vrstvami, kontrolovanou sociální reformou a úctou k dobou prověřeným institucím, především monarchii a církvi. Sociální reformy, především přijetí legislativy umožňující činnost odborového hnutí, měly konzervativcům zajistit hlasy nižších tříd. Disraeliho politický střet s nejvýznamnějším politikem liberálů, Williamem Gladstonem, dominoval britské parlamentní politice sedmdesátých let.

Po Disraeliho smrti v roce 1881 se síly mezi liberály a konzervativci vyrovnaly a obě strany byly při formování parlamentní většiny závislé na hlasech irských poslanců. Irské politice dominovaly skupiny snažící se o znovuustavení irského parlamentu (*home rule*) a alespoň částečnou revizi fungování anglo-irské unie z roku 1800. Zpočátku bylo interpretem těchto požadavků hnutí **Home Ruler**. Po roce 1882 podporovala parlamentní situace další identitární mobilizaci irského obyvatelstva. **Irští nacionalističtí** poslanci (příležitostně

nazývání jako **Irská parlamentní strana**, *Irish Parliamentary Party*) zpočátku požadovali vlastní správu po Gladstonově vládě. Poté, co byli odmítnuti, přivodili společně s konzervativci pád liberální vlády.

Po volbách v roce 1885 byly síly liberálů a konzervativců společně s irskými nacionalisty vyrovnané, kabinet sestavili konzervativci. Ve snaze vyřešit zablokovanou situaci se Gladstone zavázal prosazovat home rule, konzervativci se od něj naopak distancovali. Irští nacionalističtí poslanci převedli svou loajalitu k liberálům a svrhli konzervativní vládu. V rámci Liberální strany představovalo ovšem home rule rozdělující téma, což mělo za následek odchod části poslanců, teritoriálně soustředěných v oblasti Birminghamu, vedených Josephem Chamberlainem, ze strany. Tato skupina – **liberální unionisté** – v následujících dvou desetiletích spolupracovala s konzervativci a poté s nimi splynula. Specifická konfigurace, charakteristická soupeřením bloku liberálů a irských nacionalistů se spojenectvím konzervativců a liberálních unionistů, ovládla britskou politiku posledního desetiletí 19. století. Home rule bylo schváleno Dolní sněmovnou po Gladstonově vítězství v roce 1892, bylo však zablokováno Horní sněmovnou. Po omezení pravomocí Horní sněmovny v roce 1911 bylo definitivně schváleno těsně před první světovou válkou, ale již nevstoupilo v platnost.

V posledních třech desetiletích 19. století docházelo k četným pokusům o konvenční politickou mobilizaci dělnických vrstev. Precedens v tomto směru představovalo **Chartistické hnutí**, které stavělo omezený počet kandidátů již v létech 1837–1852. Po roce 1868, kdy byla umožněna existence odborového hnutí, došlo v některých obvodech k dohodě dělnických funkcionářů s liberály o nasazení společného kandidáta, který kandidoval pod liberálně-dělnickou (*liberal-labour*) nálepkou. Participace nižších vrstev byla dále usnadněna třetím reformním zákonem z roku 1884, opět rozšiřujícím volební právo. Jedním z prvních výsledků koagulačního procesu v dělnickém hnutí byl vznik **Nezávislé labouristické strany** roku 1893, která se distancovala od spojování s liberály a kandidovala ve volbách samostatně. Rozhodujícím faktorem v procesu politizace britských nižších tříd byla aliance odborů s třemi socialistickými společnostmi – radikální Sociálnědemokratickou federací, umírněnou Fabiánskou společností a Nezávislou labouristickou stranou, vedoucí v roce 1900 k ustavení **Výboru pro labouristickou reprezentaci** (*Labour Representation Committee, LRC*). Ve všeobecných volbách téhož roku získali kandidáti LRC pouze dva mandáty, jejich úspěchy v následujících doplňovacích volbách vedly v dalších všeobecných volbách k tiché předvolební spolupráci s liberály, která LRC přinesla zisk třech desítek mandátů. Po volbách v roce 1906 došlo k přejmenování LRC na **Labouristickou stranu** (*Labour Party, LAB*). Brzy se mělo ukázat, že existence třetí celostátní strany zásadním způsobem ovlivní interakce aktérů v rámci celé stranicko-politické soustavy.

Tu na přelomu 19. a 20. století ovládalo spojenectví konzervativců a liberálních unionistů. Agendou konzervativců byla expanzivní imperiální politika,

liberální unionisté se soustřeďovali na domácí ekonomické reformy. Volební prohře v roce 1906 předcházela roztržka mezi oběma partnery, na jejímž základě se menší část liberálních unionistů vrátila k liberálům, zatímco zbytek se integroval do Konzervativní strany, která se roku 1912 přejmenovala na **Konzervativní a unionistickou stranu** (*Conservative and Unionist Party*). V období před první světovou válkou vládli liberálové, konzervativci však blokovali jejich legislativu prostřednictvím Sněmovny lordů. To vedlo liberály v roce 1911 k reformě Sněmovny lordů, která jejímu vetu přiznávala pouze odkladný účinek. Její schválení proběhlo i přes odpor konzervativců.

Home rule, které na jejím základě v roce 1914 Dolní sněmovna schválila, již prakticky nevstoupilo vzhledem k nutnosti válečného managementu v platnost. V průběhu první světové války si v roce 1915 veřejné mínění vynutilo „celonárodní koalici“ liberálů, konzervativců a labouristů. Jejím předsedou byl krátce liberál Asquith, kterého v roce 1916 vystřídal David Lloyd George, příslušející k rovněž k Liberální straně. V posledním roce války již celonárodní vládu nepodporovalo stranické vedení labouristů a Asquithovo křídlo Liberální strany, v níž došlo k závažnému rozkolu. Konzervativci a liberálové Lloyda George se rozhodli čelit nástrahám rozrůstajícího se elektorátu* společnou kandidaturou ve volbách roku 1918; s antisocialistickým programem a pod hlavičkou **Koalice** (*Coalition*) tyto volby přesvědčivě vyhráli.

Třetí fáze – rekonstrukce (1918–1945)

Krátká perioda, ohraničená konci první a druhé světové války, znamenala ve svém důsledku relativně masivní restrukturalizaci stranické soustavy, která se odehrála velmi nelineárním způsobem. Výzvám bolševické revoluce v Rusku čelilo vedení labouristů novou stranickou ústavou, která stranu vzdálila marxismu a znamenala kompromis mezi evolučním socialismem a syndikalismem. Ústava obsahovala i tzv. **Článek 4** (*Clause four*), obhajující a požadující společné vlastnictví výrobních prostředků a de facto i zestátnění průmyslu. Důležitým tématem bylo rovněž vyřešení výbušné situace v Irsku, kde v roce 1918 ve volbách jasně zvítězila radikálně republikánská strana **My sami** (*Sinn Féin*, SF). SF si poloozbrojeným odporem vynutila v roce 1920 přijetí *Act of Ireland*, fakticky rozdělujícího ostrov na šest severních hrabství a Svobodný stát Irsko. Tato změna poškodila liberály, kteří nadále nemohli spoléhat na spolupráci s umírněnými nacionalisty.

Roku 1922, poté co země byla zatažena na pokraj války s Tureckem, Koalici z taktických důvodů opustili konzervativci. V následujících volbách se již konzervativci vrátili k moci samostatně, novinkou bylo druhé místo labouristů,

* V roce 1918 získal volební právo zbytek mužů a ženy nad třicet let.

kteří poprvé zaujali pozici oficiální opozice. Asquithovi liberálové a křídlo Lloyd George, kandidující pod názvem **Národní liberálové** (*National Liberal*), získali dohromady méně procent hlasů i mandátů než labouristé. V důsledku volební prohry se obě křídla roku 1923 znovusjednotila. Konzervativci vyvolali v témže roce další volby s cílem získat výraznou parlamentní většinu pro svou připravovanou daňovou reformu. Ve svém úsilí nebyli úspěšní, ztratili naopak řadu hlasů ve prospěch sjednocených liberálů. Po volbách se konzervativcům nepovedlo sestavit většinovou vládu a moci se ujal první (menšinový) kabinet labouristů v dějinách Británie, vedený Ramsayem McDonaudem, podporovaný zvnějšku liberály. Tento krok odlákal liberálům řadu umírněných voličů, labouristé naopak v obtížné situaci bez podpory Horní sněmovny (žádný z členů jejich strany nebyl ani doživotním lordem) zvolili pragmatický a málo ideologický styl vlády s cílem přesvědčit široké vrstvy o své schopnosti vládnout (*viable government*) a maximalizovat tak zisk v následujících volbách.

V roce 1924 vláda padla. V následujících volbách, odehrávajících se v atmosféře strachu z levice vyvolané tzv. *Zinověvovým dopisem*, získali konzervativci, vedení Stanleyem Baldwinem, velmi výraznou většinu. Pro liberály znamenal neuspokojivý výsledek počátek jejich marginalizace. Baldwinova vláda byla charakteristická konvergencí k labouristickému programu, projevující se intervencionistickou politikou (např. znárodněním BBC či státním plánováním v některých oblastech průmyslu). Volby v roce 1929 přesto skončily těsným vítězstvím labouristů – režim, který se po nich ustavil, byl zvláštní variantou systému „dvou a půl strany“. Menšinová labouristická vláda v něm závisela na podpoře liberálů v Dolní sněmovně a konzervativců v Horní sněmovně. Tato neobvyklá konfigurace vydržela do roku 1931, kdy v atmosféře propukající hospodářské krize po odmítnutí zákona o snížení podpory v nezaměstnanosti nabídl McDonald rezignaci své vlády a zároveň přijal pověření krále vést „**Národní vládu**“ konzervativců, liberálů a labouristů.

Tento nečekaný vývoj měl pro liberály a labouristy zcela destruktivní účinek ve vnitrostranické dimenzi. Obě strany se v otázce vstupu do vlády rozdělily. Většina labouristů ho odmítla a McDonald byl přinucen stranu opustit. Liberálové naopak s výjimkou úzké – avšak významné – skupiny kolem Lloyd George s účastí souhlasili. Národní koalice tak představovala široké předvolební i povolební spojení tvořené konzervativci, liberály, „**národními labouristy**“ (*National Labour*, malou skupinou kolem McDonalda) a „**liberálními nacionály**“ (*Liberal national*, skupinou liberálů, která se od strany odpojila již před pádem McDonaudovy vlády). Opozici vůči tomuto konglomerátu představovala zejména Labouristická strana. Ve volbách roku 1931, které McDonald vyvolal ve snaze získat „potvrzovací mandát“, zvítězila národní koalice rozhodujícím způsobem, daleko nejvíce křesel přitom v jejím rámci připadlo konzervativcům. McDonald přesto pokračoval se souhlasem konzervativců jako premiér.

Ve třicátých letech se etablovalo semikompetitivní stranicko-politické uspořádání (volby roku 1935 potvrdily výsledek z roku 1931). Národní vláda v hospodářské oblasti zčásti převzala labouristickou ekonomickou agendu státních zásahů. Ve volbách roku 1935 proto labouristé kandidovali s agendou pacifismu, avšak svůj výsledek vylepšili pouze zneznatelně. K volebnímu klání v roce 1939 v důsledku vypuknutí světové války již nedošlo. Nespokojenost části konzervativních poslanců s neobratnou zahraniční politikou a vojenskou nepřipraveností země způsobila těsně před napadením Francie Německem pád vlády Nevilla Chamberlaina a její nahrazení **vládou národního sjednocení**, tvořenou frakcemi původní národní vlády, liberály i labouristy, v jejímž čele stál Winston Churchill, který válečný management sdílel s vůdcem labouristů Clementem Attleem. Zatímco Churchill dominoval zahraniční a obranné politice, Attlee řídil domácí ekonomiku. Konec války znamenal přechod k plně kompetitivnímu volebnímu uspořádání, charakteristickému dualismem konzervativců a labouristů při téměř kompletní volební anihilaci liberálů.

Čtvrtá fáze – semikonsocialismus, polarizace a „nová britská stranická politika“ (1945–2005)

Pozitivní válečná zkušenost Britů s precizně plánovanou ekonomikou a rozsáhlými sociálními programy, společně s celosvětovou vlnou sympatií k politické levici, vynesla ve volbách roku 1945 k moci poprvé *jednobarevnou* labouristickou vládu. Labouristé (za náhradu) podporovali smíšenou ekonomiku a znárodnili Bank of England a část průmyslu. Po volbách došlo k další redukci stranicko-politického spektra, když konzervativci organizačně pohltili liberální nacionály. Od počátku padesátých let se tak ve volbách pravidelně utkávaly dvě několikamilionové stranické mašinerie, zatímco liberálové postupně ztráceli pozici celobritské strany. Výsledkem voleb bývaly jednobarevné vládní kabinet, obvykle s nevelkou parlamentní většinou.

Konvergence programových cílů i politických opatření labouristů a konzervativců byla v kontextu rozvíjející se studené války vysoká, obě strany se aktivně podílely na modernizační agendě budování sociálního státu, charakteristické redistributivními politikami. Pro dostředivou konsenzuální praxi se podle jejich hlavních architektů, labouristického ministra financí Hughua Gaitskella a jeho konzervativního nástupce Raba Butlera, vžil název *butskelismus*. O tom, že z hlediska výstupů politiky nejsou mezi oběma hlavními aktéry výrazné rozdíly, se voliči mohli přesvědčit během vlád labouristy Attleeho (1945–1950, 1950–1951) a konzervativců Churchilla (1951–1955) a Edena (1955–1957). Vzhledem k pravolevému sblížování (resp. společné keynesiánské hospodářské politice) se příležitostný střet konzervativců a labouristů odehrával v zahraniční politice, jak ukázal např. odmítavý postoj

labouristů k britské vojenské účasti v rámci suezské krize. I zde však docházelo k obroušování hran, což se projevovalo podobným postojem obou stran k dekolonizaci nebo v postupné akceptaci britského jaderného arzenálu labouristy. Celkově vyšší volební úspěšnost konzervativců lze přičíst na vrub větší kohezi jejich stranické organizace (srov. Seldon, 1990: 5–8).

Během vlád konzervativce Harolda Macmillana (1958–1960 a 1960–1963) podala Británie přihlášku do EHS. Začlenění země do evropských struktur však bylo zablokováno Francií. V průběhu šedesátých let začaly britskou stranickou politiku ovlivňovat modernizační faktory vyplývající z proměny forem politické komunikace. Projevilo se to v např. ve vítězném volebním programu labouristy Harolda Wilsona, zaměřeném roku 1964 na rozvoj moderních technologií. Labouristé si udrželi post ministerského předsedy do roku 1970, kdy byli opět vystřídáni konzervativci. Edward Heath (1970–1974), během jehož působení ve funkci se Británie stala členem EHS, byl prvním poválečným britským ministerským předsedou, který usiloval o opuštění butskellismu. Heathova vláda svými neoliberálními opatřeními, směřujícími k částečné demontáži sociálního státu, vyvolala roku 1973 střet s odbory a vlnu sociálního neklidu.

V první polovině sedmdesátých let došlo nejen k erozi dostředivé logiky stranické soutěže, trhliny se objevily i v dosavadním dvoustranickém fungování stranické soustavy. Nespokojenost s oběma hlavními formacemi povzbudila znovuoživení liberálů, kteří se několik desetiletí pohybovali na pomezí institucionální politiky. Po suspendování severoirského parlamentu v roce 1972 se konzervativci nemohli spoléhat na automatické spojenectví s Ulsterskou unionistickou stranou, což dále zvýšilo možnost, že žádná ze stran nezíská nadpoloviční většinu hlasů. Třetím faktorem, který přispěl k situaci z února 1974, v níž skutečně nadpoloviční většiny nebylo dosaženo, byla i úspěšná volební mobilizace regionalistických formací zastupujících „keltské periferie“* – **Skotské národní strany** (*Scottish National Party*, SNP) a **Strany Walesu** (*Plaid Cymru*, PC). Obě strany vznikly již před druhou světovou válkou (PC roku 1925 a SNP v roce 1934), avšak volebně byly dlouho neúspěšné. Identita SNP a PC byla ale poněkud odlišná. Zatímco SNP byla levostředovou protestní celoskotskou stranou usilující o nezávislost a pravidelně doplácela na působení volebního systému prvního v cíli, volební podpora PC byla koncentrována do několika specifických volebních obvodů v rámci Walesu. PC se vyvinula rovněž jako středolevá formace z původního kulturního hnutí usilujícího o záchranu velštiny. Ke svým programovým cílům později přidala decentralizaci a důraz na environmentální hodnoty.

* V rámci historie skotské výšece celostátní stranické soustavy lze identifikovat subjekty s regionálním apelem již v 19. století, např. **Ligu obnovy skotské země** (*Scottish Land Restoration League*, SLRL). Poměrně běžná byla na přelomu 19. a 20. století rovněž volební účast skotských dělnických stran. Specifický případ pak představuje meziválečná **Skotská strana prohibice** (*Scottish Prohibition Party*, SPP).

Od roku 1974 se tak ve stranicko-volební rovině etablovala podoba politického pluralismu, kterou Paul Webb (Webb, 2004: 24) označuje za více **extenzivní**. Jejími typickými znaky byly snižující se stranická loajalita voličů (*electoral dealignment*) znejistělých rozsáhlými změnami ve stranické programatice a z ní vyplývající zvyšování soutěživosti voleb na úrovni volebních obvodů. Británie v tomto období navíc procházela sociální změnou, zpochybňující tradiční kategorie sociálních tříd a rozvolňující tak vztah mezi politickými stranami a třídní příslušností (*class dealignment*).

Po únorových volbách roku 1974 nebylo možné vytvořit jednobarevnou vládní většinu, nové volební klání na podzim téhož roku vyprodukovalo velmi těsnou labouristickou většinu. Labouristická vláda v letech 1974–1979 byla ovšem velmi slabá, u moci ji v období 1977–1978 udržovala podpora liberálů, kteří navíc obratnými institucionálními požadavky (např. zavedením poměrného volebního systému pro volby do Evropského parlamentu) labouristickou opci značně a nadlouho zkompromitovali. V roce 1979 se tak k moci dostali opět konzervativci, vedení Margaret Thatcherovou, která se stala první premiérkou v dějinách Británie. V reakci na volební neúspěch se labouristé rozhodli k definitivnímu odklonu od poválečného konsenzu, posunu doleva a ještě užší spolupráci s odbory, což vedlo k odchodu pravicového křídla, vedeného Royem Jenkinsem a Davidem Owenem, ze strany a následně k založení **Sociálnědemokratické strany** (*Social Democratic Party*, **SDP**), subjektu ideologicky se pohybujícího mezi liberály a labouristy.*

Vázána poválečným konsenzem se v žádném případě necítila ani britská premiérka. Její program, vyjádřený lakonickým konstatováním „*There is no such thing as a society*“†, představoval v mnoha ohledech logickou antitezi sto let staré Disraeliho doktríny jednoho národa. Ukázalo se, že pravicový politický apel, charakterizovaný ekonomickým neoliberalismem (jeho vlajkovou lodí se v Británii stala privatizace) a individualismem, doplněný v souvislosti s válkou o Falklandy o okázale zdůrazňované prvky patriotismu, nachází u voličů velmi výraznou – a kladnou – odezvu. Volby v roce 1983 byly pozoruhodné soupeřením konzervativců, labouristů a volebního spojení liberálů a SDP, vystupujícího od roku 1981 pod názvem **Aliance** (*Alliance*). Konzervativci ve volbách jasně zvítězili, volební zisk labouristů a Aliance byl podobný, avšak Aliance doplatila na horší prostorovou koncentraci volební podpory. I přesto se objevily úvahy o brzkém přechodu britské stranické soustavy k umírněnému multipartismu anebo (provizornímu) tripartismu, případně k systému dvou a půl strany. Mezidobí 1983–1987 bylo pozoruhodné zejména prudkým střetem konzervativců s hornickými odbory, které skončilo jasnou porážkou

* Programovým heslem SDP bylo „Tough and tender“, v praxi se projevující rámcovou podporou restriktivních ekonomických opatření Thatcherové při zdůraznění nutnosti zachování některých aspektů státu blahobytu.

† Nic takového, jako je společnost, neexistuje.

odborů. Před volbami v roce 1987 bylo zřejmé, že vláda konzervativců bude pokračovat, napínavý boj se však odehrál o pozici oficiální opozice. Vítězně z něj vyšli labouristé; Aliance se po volbách roku 1988 sloučila v jeden subjekt, zpočátku s názvem *Sociální a liberální demokraté*, který se brzy změnil na **Liberální demokraté** (*Liberal Democrats, LIB*).

Vnitřní rozpory v rámci Konzervativní strany, týkající se zejména oblasti evropské politiky, vedly roku 1990 k nahrazení Thatcherové Johnem Majorem. Volby v roce 1992 přinesly těsné vítězství konzervativců, provázené poměrně jasným signálem o obnově pozice labouristů jako záložní vládní strany. Po roce 1992 se nůžky mezi stranami začaly opět svírat – program konzervativců byl umírněnější než za Thatcherové. V případě labouristů začal posun ze syndikalistických pozic již za předsednictví Neila Kinnocka (po roce 1987) a Johna Smithe. Po jeho předčasné smrti pokračoval od roku 1994 pod vedením Anthonyho (Tonyho) Blaira. Nejtypičtějším příkladem modifikace mobilizačních strategií labouristů bylo zrušení Článku 4 a podpora všech forem hospodářství vedoucích k růstu blahobytu. „Kritické volby“ (srov. Norris 1997a, 1997b) roku 1997 přinesly vítězství labouristů, na němž se zčásti podílela i jejich tichá předvolební aliance s liberálními demokraty. Hlavními porážkami byli konzervativci.

Blairova reformní politika „*třetí cesty*“, charakterizovaná devolučním procesem ve Skotsku a Walesu, podporou konsociačního řešení v Severním Irsku, reformou Sněmovny lordů, podporou podnikání a informačních technologií či omezováním moci odborů v rámci strany, získala přídomek *New Labour*. Reformy se rodily ve střetu s levicovým křídlem strany. Roku 2001 přesto labouristé ve volbách snadno zvítězili. Po těchto volbách došlo k dalšímu posunu v rámci politického spektra v důsledku Blairovy proamerické zahraniční politiky. V ní mohl britský premiér spoléhat na podporu konzervativců, musel však čelit opozici liberálních demokratů a části své strany. Zároveň probíhal souboj mezi konzervativci a liberálními demokraty o možnost zaujmout po následujících volbách pozici oficiální opozice. Ačkoli liberální demokraté posílili, volby roku 2005 tuto možnost přisoudily překvapivě jasně konzervativcům. Třetí vítězství labouristů v řadě (s redukovanou majoritou) zvýraznilo tendence ke znovuetablování systému predominantní strany.

Severoirská stranická soustava (1921–2005)

Act of Ireland z roku 1920 znamenal výraznou změnu ve vztahu irské politiky k westminsterskému parlamentu. Severní Irsko bylo ve Westminsteru (pod)reprezentováno pouze 13 poslanci, tento počet byl později snížen na 12. Podreprezentace souvisela s existencí severoirského parlamentního shromáždění (*Stormontu*). Po pozastavení jeho činnosti v sedmdesátých letech 20. století vzrostl postupně počet severoirských poslanců na 18.

Severoírská stranická soutěž byla pozoruhodně oddělena od zbytku Velké Británie, což je rovněž důvod pro její oddělený popis. Významným znakem severoírského stranicko-politického uspořádání nebyl tradiční dualismus pravice a levice, nýbrž bipolarizované soupeření protestantských unionistů a katolických nacionalistů, v němž opce, které by se primárně nevyslovovaly k náboženskému štěpení, nepředstavovaly v rámci stranicko-politického fungování privilegované hráče.

V letech 1921–1968 byla v rámci takto definovaných mantinelů rozhodující silou severoírské politiky protestantská **Ulsterská unionistická strana** (*Ulster Unionist Party*, UUP), která získávala ve volbách pravidelně naprostou většinu mandátů. Proírská **Nacionalistická strana** (*Nationalists*) – její protipól, byla volebně výrazně slabší a její podpora se koncentrovala ve dvou volebních obvodech. Jistou odezvu mezi voliči nacházela zejména po druhé světové válce ještě **Labouristická strana Severního Irska** (*Northern Ireland Labour Party*, NILP) operující mimo hlavní osu politického konfliktu. Poslanci UUP se ve Westminsteru až do roku 1972 organizovali v rámci Konzervativní strany, přesto lze tuto formaci charakterizovat na pravolevém spektru jako soubornou – jejím hlavním tématem byl loajalismus a unionismus.

Rozdílné názory na povahu konsociačního řešení mezi oběma komunitami vyvolaly koncem šedesátých let v prostředí s novými sociálně-politickými fenomény (eskalace etnicko-politického násilí, rozvoj hnutí za individuální práva) štěpení v rámci unionistického tábora, jehož výsledkem byl v sedmdesátých letech vznik několika nových stranických subjektů. Volebně nejúspěšnější z nich byla **Demokratická unionistická strana** (*Democratic Unionist Party*, DUP), která počala narušovat hegemonní postavení UUP v rámci unionistického tábora (srov. Strmiska, 1998: 120–121).

V rámci republikánského tábora proběhl počátkem sedmdesátých let rovněž poměrně razantní vývoj. Upadající Nacionalistická strana byla nahrazena centristicko-levicovou **Sociálnědemokratickou dělnickou stranou** (*Social Democratic and Labour Party*, SDLP), kterou v nacionalistickém táboře v průběhu sedmdesátých let doplnilo křídlo Sinn Féin, tzv. „**Prozatímní**“ **Sinn Féin** („*Provisional*“ *Sinn Féin*, SF), které se rozhodlo účastnit institucionální politiky.

Na počátku osmdesátých let se tak ustavilo uspořádání se dvěma tábory, v nichž jeden subjekt ztělesňoval umírněnou (UUP a SDLP) a jeden radikální opci (DUP a SF). Jako víceméně dvojkonfesní a – což je příznačné – nejslabší strana v rámci takto zformovaného stranického systému, který se bez větších změn reprodukoval do poloviny devadesátých let 20. století, vystupovala středová **Strana spojenectví** (*Alliance Party*, AP). Voličská volatilita mezi oběma konfesními tábory byla prakticky nulová, což vedlo britského politologa Paula Mitchella (Mitchell, 1995) k označení Severního Irska za „**etnický duální stranický systém**“ charakterizovaný volební soutěží v rámci obou bloků, avšak nikoli mezi nimi. Minimálně do roku 1996 zároveň není zcela korektní hovořit

v případě Severního Irska o plnohodnotné stranické soustavě, vzhledem k roli, kterou v rámci celobritské politiky severoirské politické strany hrály.

V souvislosti s rozmrznutím severoirského mírového procesu se v posledním desetiletí 20. století zvýraznily konsociační rysy severoirského politického pluralismu. V obnoveném Severoirském shromáždění zaujaly hlavní pozici UUP, DUP, SDLP a SF, zatímco AP a některým dalším proreformním subjektům připadla vedlejší úloha (srov. Strmiska, 2005). Pozoruhodná je v tomto kontextu i volební expanze subjektů pouze semiloajálních ke konsociačnímu řešení (DUP a SF), která se odrazila i ve volbách do Westminsteru roku 2005, v nichž DUP získala devět a SF pět severoirských mandátů, zatímco UUP pouze jediný a SDLP tři mandáty.

Závěr: typová charakteristika britské stranicko-politické soustavy

Úvaha o typové charakteristice britské stranicko-politické soustavy úzce souvisí s posouzením působení volebního systému prvního v cíli. Maurice Duverger, který se britským případem rozsáhle zabýval (Duverger, 1959: 206–228), konstatoval, že *first past the post* vykazuje „skutečně silnou“ tendenci k produkci bipartismu, která může být zároveň vnějšími okolnostmi posílena, prověřována, či naopak zadržována. Vývoj britské stranicko-polické soustavy potvrdil spíše druhou část tvrzení francouzského politologa. Zde prezentovaný přehled vývoje stranického systému např. nepodporuje Duvergerovu tezi o výhradně dvoustranickém charakteru britské politiky do roku 1906. V letech 1832–1859 lze snad v případě nedostatečně mobilizované britské politické obce hovořit o funkčním ekvivalentu umírněného multipartismu, který teprve po sjednocovacím procesu v liberálním táboře vyústil v přechodný (přibližně) dvoustranický formát v letech 1859–1881. Ten byl ovšem v letech 1885–1906 nahrazen dvojpólovým multipartistickým soupeřením liberálně-unionistického a konzervativního tábora se spojenectvím liberálů a irských nacionalistů. To pokračovalo i po průlomu labouristů do systému, kdy se s výjimkou roku 1906 žádné straně nepovedlo získat jednobarevnou vládní většinu.

Po první světové válce a v souvislosti s řešením irské otázky se nakrátko objevila specifická situace, post mortem označovaná jako „provizorní tripartismus“ konzervativců, labouristů a liberálů. Projevovala se existencí nesoutěživého fenoménu celonárodních *předvolebních* aliancí v letech 1918, 1931 a 1935 a situací z let 1923 a 1929, kdy žádná ze stran nebyla schopná získat vládní většinu. Jednobarevné vládní většiny vyprodukovaly pouze volby z let 1922 a 1924.

Teprve po druhé světové válce začal britský stranický systém vykazovat silnou a trvalou tendenci k etablování dvoustranického formátu a produkci jed-